

LES MINYONES A MOIÀ, DE 1925 A 1975, A TRAVÉS DE LA MEMÒRIA ORAL

Roser Portet i Capdevila

RESUM

La història oral ens permet d'explicar la vida de les minyones a Moià des de la dècada de 1920 fins a la de 1970. A partir del seu testimoni s'analitzen l'arribada a la feina, les tasques que havien de fer, la relació contractual, els horaris, les relacions que s'establien, els casos d'abusos, els espais on vivien, etc.

Aquest treball ha utilitzat principalment les fonts orals per a presentar i analitzar els continguts. Altres fonts han esdevingut secundàries, si bé de molta utilitat, tant per a fonamentar les tesis exposades com per les mancances constatades a l'hora de sostenir teories sobre el que van representar les vides de les informants.

Les fonts orals ens permeten d'arribar a les minyones que han viscut l'experiència per elles mateixes —especialment durant les dècades dels anys quaranta, cinquanta, seixanta i fins a mitjan de la dels anys setanta del segle xx— o a través de la memòria dels familiars, sobretot fills, que ens l'han transmesa, sobre les mateixes dècades i fins i tot arribar a les dels anys vint i trenta.

Hem pogut parlar amb moltes persones, en cadascuna de les quals hem trobat unes experiències úniques però que alhora ens serveixen per a

extrapolar-les i construir una història coral, comuna per a una època i un lloc determinats. En cadascuna de les històries valdria la pena aprofundir-hi més del que ens permeten aquestes pàgines del treball; són petites històries que obren finestres a uns mons que seria molt difícil de conèixer si no ens en parlessin les mateixes protagonistes o el seu entorn immediat. Malauradament, tan sols podrem reproduir alguns fragments de les entrevistes realitzades: aquells casos que ens semblen exemplificadors dels temes que anirem desgranant en els diferents blocs de l'article.

Trobem diferents tipologies de minyones, de les quals destaquem les que van arribar acompanyant famílies que estuejaven a Moià, o aquelles que venien directament a servir en cases del poble, o les que anaven a cases de pagès grans, que generalment també provenien d'altres cases de pagès.

Les característiques de les cases que trobaren, les feines a realitzar i com ho van viure varien molt en cada cas. Un factor importantíssim i que anirem tractant transversalment serà el de la migració, sigui de procedència d'altres pobles de Catalunya com d'Espanya.

L'interès inicial del nostre treball era abastar casos de tota la comarca del Moianès, però finalment ens hem centrat sobretot en els casos de Moià, com es podrà comprovar. Hi ha alguna excepció, però es tracta d'un cas tan paradigmàtic que no l'hem volgut descartar.

Tal com s'ha avançat, el període de l'estudi és el del punt on arriba la memòria de les persones amb qui hem parlat, que és des de la dècada dels anys vint (en aquest cas amb les filles de les noies que van fer de minyones en aquell període), fins als anys setanta del segle xx; a partir d'aquest període les condicions generals en el servei domèstic canvien. És el moment en què les serventes locals o de la resta de l'Estat deixen de viure a les cases dels senyors. Tot i que continua existint aquesta dinàmica en l'actualitat, és fruit d'unes altres circumstàncies i ja formaria part d'una altra anàlisi. Les dones que tenen com a activitat el servei domèstic local s'hi dediquen unes quantes hores al dia, sense quedar-se a viure a les cases dels contractants. Ens centrem sobretot, doncs, en el període de la postguerra i el franquisme.

LES FONTS

Les fonts orals

La memòria oral autobiogràfica (narració en primera persona de les vivències personals) té una dimensió col·lectiva evident, no sols per la forma en què es construeix sinó perquè afecta el comportament i la manera de veure el món de comunitats senceres i esdevé un senyal d'identitat potentíssim per als grups socials. És en relació a aquesta memòria col·lectiva que ens definim, tant de forma individual com en relació al grup al qual ens adscriuim com a identitat compartida.

En realitat, la dicotomia que sovint es planteja entre memòria individual i memòria col·lectiva és falsa, ja que qualsevol record individual ve enquadrat per marcs socials i culturals que modelen el què i el com dels records del passat. La importància d'aquests records per a la construcció de la identitat personal posa en evidència que no es poden analitzar de forma individual sinó com a resultat d'un procés social.

Durant segles, les dones s'han circumscrit als àmbits domèstics i han estat apartades de la vida pública. Per això, el relat oral dels records ha estat una eina emprada per les dones per a transmetre als seus fills aquells símbols que els permetien de saber qui eren i d'on provenien.¹ Cada cop més l'estudi de les fonts orals es converteix en una disciplina de ple dret dins els estudis històrics. La memòria no és exhaustiva, per definició, ja que sorgeix sempre com a producte d'una selecció conscient o inconscient. Per tant, la memòria col·lectiva incorpora sempre una càrrega d'oblit, d'obvietats o de seleccions concretes.²

No podem obviar la memòria col·lectiva com a patrimoni immaterial, com a digne de ser conservat i mereixedor de ser traspassat a les generacions futures. Es tracta d'un patrimoni cultural que es valora no solament pel seu valor intrínsec, sinó també pel seu significat simbòlic i identitari (immaterial). La societat assumeix l'obligació de conservar-lo per a transmetre'l a les generacions futures.³

L'any 2003, la Unesco publicà *Conservació per la salvaguarda del patrimoni cultural immaterial*, caracteritzat per les complexes i difuses relacions entre el patrimoni material i immaterial, on resta clara una de les característiques fonamentals d'aquest tipus de patrimoni, que és la seva mutabilitat i fragilitat. Aquest fet planteja un dels principals problemes de la seva conservació; una acció profundament identitària, on es desplaça el centre d'interès de l'objecte a la persona.⁴ Entenem que les entrevistes realitzades amb vista a aquest treball a les noies que van ser minyones en una etapa de la seva

-
1. L. SOLANILLA DEMESTRE (2009), *En primera persona: memòria oral, patrimoni immaterial i internet*. Tesi, Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya, pp. 11-13; M. NASH (ed.) (1988), *Més enllà del silenci: les dones a la història de Catalunya*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Presidència, Comissió Interdepartamental de Promoció de la Dona, p. 266.
 2. La selecció dels talls de les entrevistes i les persones entrevistades formen part d'una tria subjectiva a l'hora d'incorporar les fonts orals com a font dels estudis històrics, no tan sols per la tria dels entrevistats, sinó també per la selecció de les parts de les entrevistes que s'incorporen a l'estudi. De la mateixa manera, alguns dels talls seleccionats de les entrevistes realitzades serveixen per a exemplificar diferents temes tractats en un sol tall.
 3. L. SOLANILLA DEMESTRE, *op. cit.*, pp. 40-45; D. COMAS D'ARGEMIR, I. BODOQUÉ, S. FERRERES, J. ROCA (1990), *Vides de dona: treball, família i sociabilitat entre les dones de classes populars (1900-1960)*, Barcelona: Fundació Serveis de Cultura Popular, p. 11.
 4. L. SOLANILLA DEMESTRE, *op. cit.*, p. 25.

vida a Moià formen part d'aquest patrimoni immaterial del nostre poble. Per tant, la font oral es converteix en una base d'estudi valuosíssima en aquest cas; altrament no ens arribaria aquest patrimoni.

Les experiències de les entrevistades ens han servit per a transcendir el particularisme de cada cas i distingir les pautes socials de les seves trajectòries laborals. Les experiències personals es troben emmarcades en unes circumstàncies històriques, socials i econòmiques de les quals no queden pas excloses i, alhora, les transcendeixen per a convertir-se en un relat col·lectiu. Els exemples que trobem al Moianès segurament podrien projectar-se a tot Catalunya i en molts casos a tot l'Estat, i a l'inrevés.

Hem realitzat les entrevistes tant a testimonis directes, que van treballar en el servei domèstic, com a familiars de les que s'hi van dedicar, i a membres de famílies que tenien a càrrec seu tal servei, tant d'estiuejants com de famílies de Moià. Les entrevistes realitzades ens ajuden a entendre la realitat d'aquest sector laboral. El fet de nodrir-nos de la memòria dels familiars i dels membres de les cases que disposaven de servei domèstic el valorem positivament, perquè, encara que no sigui una memòria directa, es converteix en una memòria que no es perd, és una memòria que es transmet i queda recuperada.

Els relats autobiogràfics, obtinguts mitjançant entrevistes, han constituït, doncs, les nostres fonts bàsiques d'informació. La durada mitjana de les entrevistes ha estat d'una hora o una hora i mitja i, en alguns casos, se n'ha fet més d'una.

Els padrons municipals

Hem recorregut als padrons municipals com a complement de la informació. Hem de constatar que, en la part del servei domèstic en les cases d'estiueig, aquestes dades no ens serveixen, perquè les minyones estaven empadronades en les poblacions dels seus senyors (Barcelona, Terrassa, Manresa...). Pel que fa a les noies que van conviure amb famílies de Moià, tampoc no ens ha servit, per ser una font gens exhaustiva: primer de tot, perquè moltes de les noies estaven servint per períodes de temps concrets i en molts casos podia no donar-los temps a constar dins el padró; la conclusió a què arribem és que no ens dona una font fiable per a crear alguna estadística de la qual puguem extreure conclusions o anàlisis extenses concretes. Per altra banda, ens hem adonat que persones que sí que hi han estat prou anys, i que haurien de sortir en el padró, no hi apareixen. La designació de servei domèstic i la seva nomenclatura tampoc no ajuda a crear una estadística fiable, perquè, depenent del padró, apareix amb una nomenclatura o amb una altra.⁵ Així, doncs, no hem utilitzat aquesta font per la seva falta de fiabilitat.

La bibliografia

La bibliografia sobre servei domèstic no és gaire abundant. Trobem poca documentació i pocs estudis sobre l'experiència col·lectiva de les dones i la cultura popular en la història.⁶ S'amplia en parlar de la dona i les condicions de treball. El tema s'ha tractat des de l'antropologia, la sociologia o l'economia.⁷ Val a dir que, quan s'ha volgut aprofundir sobre el servei domèstic en l'estiueig, la limitació ha estat majúscula. Per això ens han estat molt útils els treballs elaborats a Barcelona, Terrassa, el Priorat..., perquè les condicions de les minyones es donaven en molts casos en les casuístiques de les nostres testimonis; hi farem referència quan parlem de tals casos.

També hem pogut conèixer bibliografia referent a la immigració i el mercat de treball.⁸ L'evolució econòmica de casa nostra i les circumstàncies de la postguerra van fer que moltes famílies de diferents indrets d'Espanya abandonessin casa seva i es traslladessin a zones més industrialitzades, més pròsperes, proporcionant una font important de treballadores: moltes noies provinents de zones rurals —tant catalanes com d'altres zones d'Espanya—, on el mercat de treball per a les dones era molt restringit i difícilment assegurava la supervivència de les famílies. Les causes principals per les quals les opcions de treball per a les noies eren molt limitades es podrien resumir en tres: la primera és la concepció que es tenia de la dona lligada a l'àmbit domèstic, al mateix fet de ser dona. La segona, la menystinguda valoració del treball femení, que deixava els millors llocs de treball per als homes. I la tercera és la manca de preparació laboral que

-
5. En els estudis consultats sobre el tema, hem trobat la mateixa constatació que hem fet a Moià. El treball de Mònica Borrell, en la seva tesi, apunta les següents constatacions: «Tots els estudis que valoren estadísticament el treball domèstic han alertat davant la fragilitat de l'estadística (essencialment, censos nacionals, padrons municipals i altres estadístiques locals)» (*op. cit.*, p. 5). «[El padró municipal] manifestava la insuficiència de les dades entorn del treball femení, juntament amb les modificacions de les nomenclatures de les categories classificades» (p. 63). «Els problemes metodològics que planteja la utilització de les dades censals: el seu elevat subregistre i les modificacions en la classificació ocupacional» (p. 81). Dolors Comas d'Argemir (1990) també constata la dificultat d'establir realment qui eren les noies que es dedicaven al servei perquè es troben altres nomenclatures en els padrons municipals, i sobre una mateixa persona, per exemple «sus labores», «su sexo», fent referència a les tasques lligades a la llar. Dades que no ens ajuden a quantificar per anys quantes minyones hi havia realment.
 6. À. FARRÉ PARIS, C. GARCIA GARCIA (2001), «A tot estar»: *el servei domèstic a Terrassa, 1940-1960*, Terrassa: Ajuntament de Terrassa, p. 25.
 7. Ens ha estat molt útil conèixer la bibliografia d'estudis amb la mateixa temàtica que han utilitzat les fonts orals d'altres indrets, especialment a Catalunya, perquè entenem que el que passava en un lloc es podia extrapolar al territori on es donaven les mateixes circumstàncies històriques.
 8. C. BORDERIA, C. CARRASCO, C. ALEMANY (1994), *Las mujeres y el trabajo: rupturas conceptuales*, Barcelona: Economía Crítica: Fuhem, pp. 22-23.

tenien les noies. Per tot això, l'única opció que els quedava era treballar «a casa dels altres».⁹

La legislació

Aquesta font és d'una gran riquesa i ens ha aportat una alta informació per a conèixer el context de l'època. Ha estat consultada la legislació que els afectava en el moment que duïen a terme l'activitat. Ha estat també fonamental per a conèixer la causa de moltes situacions que ens expliquen. La legislació ha estat una font interessantíssima a l'hora de copsar i entendre el període històric en què queden emmarcades les informants. Sobretot per a entendre com han estat deixades al marge, precisament, de la legislació, ja que aquesta no ha tingut en compte el servei domèstic del període com a treball. En fem una repassada ràpida perquè, gràcies a conèixer-ho, entenem les situacions en què es trobaven les noies que es dedicaven al servei domèstic, on es mantenien unes dinàmiques de precarització del treball de la dona en aquest àmbit. No aprofundim en tota la legislació que emmarcaria les situacions laborals del servei domèstic. No és l'essència d'aquest treball, tan sols hi incloem aquella legislació genèrica que fa referència al servei domèstic que ens ajuda a emmarcar situacions viscudes per les informants.¹⁰

De la primera regulació sobre servei domèstic a Espanya fins al 1931

El *Codi Civil* de 1889 regulava el servei domèstic. S'hi establia una relació no solament de dependència sinó també de confiança i convivència, aspecte que explicava la modalitat especial del servei domèstic en relació amb altres treballs assalariats.¹¹ La primera legislació laboral espanyola de 1900 a 1931 va excloure el servei domèstic de les normatives laborals en conceptualitzar-lo com a no-treballador/es pel seu caràcter domiciliari, el tipus de les activitats, la suposada manca de lucre i la qualificació. Això situava el servei domèstic en una condició d'inferioritat en relació a la resta de sectors econòmics. En aquest sentit, el treball domèstic no es considerava treball en la mesura que l'activitat es realitzava dins l'àmbit de la llar. I la persona ocupada no era considerada treballador/a, sinó un membre de la família subordinat al cap de la llar.

Tot i que hi va haver l'intent d'incorporar el servei domèstic dins algunes normes laborals tant a Catalunya com a Espanya, això no s'aconseguí,

9. À. FARRÉ PARÍS, C. GARCIA GARCIA, *op. cit.*, p. 56.

10. M. NASH (1988), *Més enllà del silenci: les dones a la història de Catalunya*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Presidència, Comissió Interdepartamental de Promoció de la Dona, p. 156.

11. M. BORRELL CAIROL (2016), *El servei domèstic a la ciutat de Barcelona, 1900-1950*, Tesi, Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 19.

i el que va provocar fou una segregació de diferents activitats que s'incloueren en altres sectors econòmics i que sí que començaren a gaudir de mesures legislatives de caràcter laboral. Per exemple, cuiners/es, porters/es, conductors d'automòbils particulars... Unes activitats que eren exercides majoritàriament per homes, fet que provocà que es consolidés la feminització del sector del servei domèstic.¹²

La Segona República (1931-1939)

La legislació laboral on s'inclou el servei domèstic —el *Codi del Treball* de 1931 i la *Llei de Col·locació Obrera*, també de 1931—, el va mantenir exceptuat de les normes relatives a asseguradores socials fins l'any 1937.¹³ En 1932, la convocatòria de l'Organització Internacional del Treball (OIT) del 8 d'abril denunciava la necessitat d'assegurances de malalties per als treballadors de la indústria, del comerç i del servei domèstic, però no va ser recollida fins al plantejament de la llei del 14 de desembre de 1942. Tot i això, aquesta llei no va arribar a tenir una vigència pràctica per manca de disposicions legals que la desenvolupessin, fet que suposà que es mantingués la marginalitat característica del sector laboral.

Es seguia excloent el servei domèstic del dret a gaudir de cobertura social o de subsidi d'atur (*Decret de 10/5/1931*), de subsidi de maternitat (*Reial decret de 2/1/1930*), de jornada màxima legal (*Decret de 1/7/1931*) o de cobertura d'accidents laborals (*Decret-Llei de 8/10/1932*). Això significava que el reconeixement en el *Codi de Treball* de 1931 no va comportar un avenç real en les seves condicions laborals.¹⁴

El Decret de 24 de juny de 1931 mantenia vigent l'article 147 del *Codi de Treball* de 1926 que negava al servei domèstic protecció, una protecció que no arribaria fins a la *Llei d'accidents* de 1937, en què es protegia el servei domèstic en casos d'accidents en l'àmbit de la llar per la feina que hi exercien. De totes maneres, el desenllaç de la guerra civil va fer tornar enrere aquests petits avenços legislatius en drets laborals del sector del servei domèstic.

Període 1940-1960

A partir de l'any 1940, les posicions del franquisme tornen a canviar la legislació, anant enrere respecte a les reivindicacions assolides, es deixen de fer esforços per actualitzar la legislació vigent en referència al servei domèstic en els seus drets com a treballadors o treballadores. El règim franquista té una peculiar manera de reduir la condició de la dona

12. M. BORRELL CAIROL, *op. cit.*, p. 30.

13. Llei d'accidents del 1937.

14. M. BORRELL CAIROL, *op. cit.*, p. 41.

a l'àmbit de la llar, imposant tota mena de prohibicions per impedir el seu alliberament, fet que provocarà un greu retrocés en les aspiracions femenines: el franquisme cercarà la legislació ideològica del seu model tradicional i nacionalista, sostingut per l'Església, que argumentava que el cap de la família —l'home— era el màxim responsable i, com a tal, la resta de membres s'hi havia de «sotmetre», alhora que afirmava que el destí «natural de la dona era la procreació, ocupar-se de la llar i procurar la felicitat dels seus membres».¹⁵

La dictadura franquista, a partir de 1939, instaurà una nova etapa en l'evolució del sistema laboral espanyol, com anunciava *El Fuero del Trabajo* aprovat en plena guerra civil, l'any 1938. Aquest període es caracteritzà per un marcat i autoritzat intervencionisme estatal, principalment fins a mitjans dels anys cinquanta, època en què el servei domèstic es considera exclòs de l'àmbit de la legislació laboral. També la llei del 13 de juliol de 1949, la *Ley del descanso dominical*, va excloure el servei domèstic de la prohibició de treballar el diumenge.

L'exclusió de les treballadores del servei domèstic del *Codi de Treball* tenia la seva fonamentació en la *Ley de Contrato de Trabajo* de 1944. L'absència de lucre és la causant que el servei domèstic no fos inclòs en el sistema jurídic laboral i, per altra part, des del règim es justificà la seva exclusió dels subsidis i les assegurances socials. El cas és que la llei de 1944 no va resoldre cap dels problemes econòmics de les noies que treballaven en el servei domèstic; al contrari, les continuava deixant a la bona voluntat de la família que servien.

L'entitat que oferí una assistència social completa fou el Montepío de Previsión Social Divina Pastora para el Servicio Doméstico. No era una entitat benèfica, s'havien de pagar unes quotes (dues terceres parts a càrrec dels contractants i una tercera part a càrrec de les mateixes minyones, aproximadament).¹⁶ El problema seguí quedant sense resoldre i no fou fins quinze anys després quan el *Decret del 17 de març de 1959* intentà solucionar-lo, creant el Montepío de Características Especiales, institució que exclougué dels seus serveis les minyones que eren casades (només en el cas que el marit hagués estat incapacitat per a treballar, la dona es podia afiliar al Montepío). L'assegurança tenia moltes prestacions, a destacar: vellesa (la pensió per a començar a cobrar a partir de 65 anys), invalidesa, assistència sanitària, dot matrimonial o per a professar una religió, l'ajuda familiar o l'auxili per defunció. Cal ressaltar que en la creació del Montepío hi va tenir especial intervenció la secció femenina de F.E.T. (Falange Española Tradicionalista) y de las J.O.N.S. (Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista). Aquesta secció femenina s'encarregà de dur a terme els objectius doctrinals

15. A. FARRÉ PARÍS, C. GARCIA GARCIA, *op. cit.*, p. 33.

16. A. FARRÉ PARÍS, C. GARCIA GARCIA, *op. cit.*, p. 40.

que el règim pretenia inculcar a les noies, orientant-les cap al matrimoni i la família i limitant-los l'accés al món professional i universitari, considerat un àmbit restringit als homes.¹⁷

En 1969 es creava el règim especial de la Seguretat Social per al servei domèstic (*Decret 2346/1969, Régimen Especial de la Seguridad Social del Servicio Doméstico*), que, tot i integrar-lo dins la Seguretat Social, ho feia en un règim especial amb menors prestacions que les que gaudien la resta dels treballadors. Aquesta manca de reconeixement del sector laboral feu que la seva feina esdevingués molt precària, alhora que el servei domèstic representava un important estalvi per a les economies familiars en contractar-se personal amb baixos salaris i plena disponibilitat.¹⁸ En els moments de creixement econòmic i augment de la demanda, les treballadores abandonaven el servei domèstic i es desplaçaven a la indústria, que ofería millors condicions laborals i estava protegida per la legislació.

LES MINYONES A MOIÀ

Arribada

Anar a treballar en el servei domèstic representava la instal·lació ràpida a la ciutat o al poble, on s'assegurava feina i habitatge abans d'arribar-hi.¹⁹ Existien agències per a la col·locació de noies en el servei domèstic, que donaven a conèixer els seus serveis a través dels diaris, tant per a les noies que hi volien treballar com per a les famílies que cercaven personal per a treballar a les cases. En totes les entrevistes realitzades, però, només hi ha un cas en què les informants han manifestat utilitzar aquesta via; totes les altres noies i els seus familiars o famílies que tenien servei domèstic a casa seva ens parlen que la via d'arribada va ser a través de les coneixences personals, siguin de família, amistats o coneguts per la feina. Entrar en el servei domèstic dels casos presentats depenia majoritàriament, doncs, de les relacions establertes.

Presentem el testimoni d'algunes de les informants que ens expliquen l'arribada a Moià de les minyones.²⁰

Teníem finques a l'Empordà, que eren de la meva àvia, i lo de Moià era del

17. M. BORRELL CAIROL, *op. cit.*, p. 59.

18. M. BORRELL CAIROL, *op. cit.*, p. 61.

19. L. POBLET ESTIVILL (2014), *Anar a servir: les minyones del Priorat a Reus, un exemple de l'emigració rural femenina*, Falset: Consell Comarcal del Priorat, p. 29.

20. Serveixi aquesta introducció al primer tema tractat per a explicar que els testimoniatges que anirem presentant constitueixen uns exemplificadors, de la mateixa manera que no podem reproduir totes les històries i tots els contextos de cadascuna de les vides que ens han transmès els entrevistats, sigui a títol personal o com a transmissors dels records de minyones familiars o que havien servit a les cases de qui els transmet.

Casament de Lluïsa Olivé i Josep Forcada. 1931

meu avi. Era una costum, una mica de feudalisme, filles dels masovers que anaven a fer de minyones a cases dels senyors. Una que era de Rupjà, la Lluïsa [Olivé], era empordanesa d'una masoveria que va anar de minyona al Prat, i es va casar amb el masover del Prat. La Maria Rosa Cuyàs també va anar al Prat, i es va enamorar d'un fill de la Gònima i també es van casar, amb el Josep. Se'n van anar a viure a Santpedor. Les minyones de Rupjà [Girona] també servien a Barcelona i són les que anaven cap a Moià. No recordo que alguna noia de Moià vingués a Rupjà, només de manera puntual, com ara la Teresa Clusella, germana del Claudi. (Pepa Argemí)

La meva mare, Lluïsa Olivé, va néixer el 1907 a Ultramort [Girona]. La seva mare era la pubilla, va tenir quatre fills que es portaven molts anys entre ells, la meva mare era la tercera. Quan el germà gran es va casar van passar a ser tres dones a la casa i la seva mare li va dir: «Si et quedes aquí a casa seràs tota la vida el mosso i no guanyaràs mai cap calé, perquè no t'ho podem pagar, millor que vagis a servir.» Això la seva mare, eh! Allà no hi havia fàbriques ni hi havia res, i se'n va anar a servir en un poble veí, a Rupjà. Va anar a servir uns majordoms dels amos del Prat. Aquests majordoms eren una gent que es cuidaven de la casa, dels voltants de la casa, i es preocupaven de la terra, no era de l'Abadal, era de la mare de l'Abadal. Va anar amb aquests majordoms amb setze anys. La dona feia de modista i l'home cuidava la casa. Tenien quatre criatures, que de rentar a mà se'n va fer un fart! Feia de minyona d'aquests majordoms, però va agradar molt a la Sra. Mercè [Fonsdeviela] i llavors se la va emportar a Barcelona, en una torre del barri de Sant Gervasi, on vivien, una torre preciosa que en aquell temps ja tenien calefacció, imagina't! Venien a estujejar al Prat i la mare també hi venia amb l'altre servei. (Dolors Forcada, transmissora del testimoni de Lluïsa Olivé)

La meva mare va venir a Barcelona sense els fills, a cuidar la senyora Soler, que estava tuberculosa, a finals dels anys quaranta. Jo vaig venir-hi amb quinze anys, a cuidar el fill d'aquesta senyora. Jo venia de Villafranca del Bierzo [Lleó]. El meu pare va morir a l'arribar de la guerra molt malalt. Això, per a la família, va significar una desgràcia. Va ser xocant veure clarament la diferència de l'avenç que hi havia entre d'on venia i Catalunya, els avenços en medicina, i sobretot pel fet que a la persona se la valorava pel que era i no pel que tenia. La senyora Soler s'estava amb els seus fills en una torre al passatge Orriols, a Moià. Va venir-hi pels seus problemes de salut, el Dr. Raventós li va recomanar el poble. Amb ells vaig passar una adolescència molt maca i sempre hem tingut molt bona relació. Hi vaig estar del 1946 al 1950. Era una senyora que estava de tornada de tot, s'avorria molt i sortíem els vespres a caminar. Abans d'anar a dormir ella es prenia una copa de conyac al Condal i per a mi un got de llet. Feia com d'acompanyant, jo, de la senyora Soler. Una vegada aquesta senyora es va recuperar, amb la mare vam tornar al nostre poble. A setze anys vaig tornar a Moià per treballar al Remei, per fer d'ajudanta de cuina, durant tres anys. (Jovita Murias)

La meva germana María venia només a l'estiu amb els senyors [Puigarnau] de Terrassa, que és on treballava. No sé ben bé com és que va venir a Catalunya [provenia de Lateza, Granada], però va ser per algú que coneixia; es van decidir a venir a treballar al servei domèstic. Jo vaig venir perquè a la meva germana, parlant amb els senyors, li van dir que necessitaven un mosso per a la Granoia. Faltava una persona i ella va proposar que fos el seu germà i ja van escriure una carta perquè vingúes. Però hi havia gent que venia a la babalà, a l'aventura. Vaig venir el 1954, a l'edat de dinou anys, vaig estar-hi fins al 1958 i després ja vaig anar a treballar al Sindicat. A la Granoia, durant una temporada vam coincidir: ella treballava a la casa i jo a la masoveria. Ens vèiem el diumenge a la tarda o alguna altra estona. Entre setmana ens saludàvem i prou. Entremig vaig anar a la mili i mentrestant em va venir a substituir a la Granoia el meu germà, perquè també va venir. El meu germà també es va quedar a viure a Moià. A Terrassa també hi havia vingut una altra germana, a Girona dos més. Set vam venir a Catalunya, un germà es va quedar sol, perquè els pares també van venir a Girona. (Antonio Grande)

Me vine porque la hermana de la Angelita Millán, Juana, ya estaba sirviendo en Cal Figueres y sabía que se necesitaba una chica para trabajar en Cal Quirze. Me escribió una carta por si quería venir y dije que sí. Los de la casa me enviaron una carta para decirme que podía venirme a trabajar a Cal Quirze y el dinero para el viaje. Pero al llegar [a Barcelona] tuve que estar dos días en el Castillo de Montjuïc,²¹ supongo que para comprobar

21. La Dominga Fernández va arribar a Moià en 1949 des de Siles, Jaén, on havia nascut en 1929. És l'única de les nostres informants que fa esment del fet d'haver estat tancada

dónde iba —si no llevabas referencias de dónde ibas a parar no te dejaban quedar—, tenías que tener una Carta de Trabajo, si no te devolvían. Tenía que venir a servir, todavía no había las fábricas textiles que hubo más adelante y que hizo que viniera mucha gente de diferentes sitios a trabajar a Moià. (Dominga Fernández)

Ella era de Cervià de les Garrigues, eren dues germanes —la seva germana encara és viva—. Al tornar el seu pare després de la guerra era dur tirar endavant, es dedicaven al camp, i el pare va morir al cap de dos o tres anys de tornar de la guerra (havia estat a l'Ebre). A través d'uns tiets seus que vivien a Barcelona, ella va decidir emprendre l'aventura i anar a Barcelona a treballar, va anar a casa d'aquests tiets. Va anar cap a Barcelona els anys quaranta i amb les seves cosines i tiets vivien molt a prop de la plaça de Sant Jaume. Va trobar la feina a casa de la família Mir a través d'amistats de les cosines. Ella només va treballar servint en aquesta casa. Aquesta família venia a passar els estius aquí a Moià. (Joan Ordeix, transmissor del testimoni d'Angelina Manresa)

La Consuelo va venir aquí a Moià, era una senyora de vuitanta anys. Com que donàvem vacances a la noia, venia la tieta a substituir-la. Era la portera de la fàbrica de Barcelona [Icart, fabricant de productes cosmètics]. Això durant dos estius. Era fantàstic, perquè li deixàvem els nens amb tota confiança i sortíem de viatge. Al tenir la fàbrica a Barcelona s'establien moltes relacions i contactes, podien ser conegudes de persones de confiança que ja treballaven per a nosaltres... (Nuria Mensa i Cristina Icart)

Jo tenia una germana a Castellterçol que treballava en una perruqueria, la perruquera era amiga de la noia a qui vaig substituir perquè es casava, i així va ser com vaig venir aquí a Moià a casa els Miró (que més endavant van marxar de Moià), la meva germana em va convèncer dient que aniríem a passejar el diumenge a la tarda. (Elvira Dalmau)

Me vine porque vino una hermana mía. Había unos hombres que eran amigos de mi hermano, que eran carboneros, chicos que vivían en Monistrol [de Calders] y hacían de carboneros. Preguntaron si conocía a chicas para servir. Primero vino mi hermana, al cabo de dos meses la Dominga [Fernández]. Me llamaron al cabo de dos meses si quería venir, pero yo estaba haciendo compañía a otra señora en otro pueblo, en Sorihuela [del Guadalimar], al lado de Siles [ambdós, Jaén]. Yo estaba bien, yo tendría once años. Hasta los dieciséis o diecisiete años estuve allí. Estaba a gusto.

dos dies al Palau de Missions de Montjuïc a Barcelona. El govern civil, en col·laboració amb els ajuntaments de les principals ciutats, organitzà durant els anys quaranta i cinquanta del segle xx batudes per a retenir immigrants del sud d'Espanya que haguessin arribat a Catalunya sense domicili i sense un contracte de treball. Després del seu internament al Palau de Missions eren retornats a les seves localitats d'origen. A partir dels anys seixanta es van anar abandonant les deportacions.

42

298

Maruja Sanabria, en primer terme, minyona de la família Icart-Mensa, i una noia que treballava al servei d'amics de la família, amb nens de les famílies Icart i Bassols, a la Pineda. 1961. «La mateixa minyona els va ensenyar a caminar, a patinar...» (Nuria Mensa i Cristina Icart)

Mi hermana me escribía que viniera, y vine. Yo tenía que ir a otra casa, pero como no llegué a tiempo, estuvo otra chica. Pero igualmente vine y estuve un año con los Pedrals. Ya me busqué otra casa, que fue Cal Vives. (Angelita Millán)

Al naixer el Pere (tercer fill), al cap de tres mesos, la meva iaia Asunción va anar a Barcelona, a contractar, en una empresa que contractaven minyones per ajudar a fer les feines de casa, la Rosario Quintero, viuda de guerra, filla de Puente Genil [Còrdova], on hi havia deixat dos fills que, més tard, quan varen tenir divuit anys, van venir a treballar. Ella va arribar a una casa d'abundància en tots els aspectes, tant econòmic com de feina. (Assumpta Antúnez)

Rosario Quintero al casament d'Assumpta Antúnez i Ignasi Català, al Cambril de la Mare de Déu de Montserrat. 1978

Condicions de treball. Viure a casa dels altres

Tal com ja s'ha comentat, el treball de les minyones era totalment feminitzat. Les feines que habitualment havien exercit els homes dins el servei domèstic (cuiners, xofers...) s'havien anat incorporant en àmbits reconeguts per la legislació laboral, fet que no va ocórrer amb la feina de les minyones. Per a les dones, les feines que realitzaven dins el servei domèstic constituïen una de les poques opcions laborals que tenien les dones de les classes populars, noies joves, solteres i majoritàriament emigrades. També hi ha casos de dones casades i vídues, però era un cas menys freqüent.²²

Es trobaven en una total submissió als senyors (viure per a ser útils als

22. Els nostres informants ens parlen d'alguns casos d'aquests; per exemple, el cas de la mare de Jovita Murias, Jovita Digón, que de soltera havia vingut a treballar a Catalunya i, en quedar-se vídua, ho tornà a fer. Són casos indirectes als analitzats, però igualment a tenir en compte pel seu interès. Cf. D. COMAS D'ARGEMIR, I. BODOQUÉ, S. FERRERES, J. ROCA (1990), *Vides de dona: treball, família i sociabilitat entre les dones de classes populars (1900-1960)*, Barcelona: Fundació Serveis de Cultura Popular, p. 63.

senyors). En el moment de la postguerra no es pot concebre la idea de noies vivint soles, era «necessària la protecció masculina». Per a noies solteres aquesta figura protectora podia ser el pare o un germà. També es podia anar a viure amb una germana gran, sempre depenent del marit d'aquesta. El senyor de la casa passava a fer-se càrrec de la «pureza de espíritu» de les noies al seu servei.²³

Sovint les noies dedicades al servei domèstic provenien de l'àmbit rural i havien estat iniciades en el treball domèstic des de molt petites. Se'ls demanava saber fer les feines de la casa i, alhora, s'havien d'acostumar als hàbits de la família. Per exemple, en cuinar desconeixien els plats i els gustos de la família. També s'havien d'acostumar a com es feien les feines a les cases on anaven.

Les edats de les noies solteres oscil·laven entre els quinze i els trenta anys, i constituïen entre el 85% i el 90% de les dones que s'hi dedicaven, depenent de l'època. Vivien a casa de les famílies que servien. Sovint eren noies que podien renunciar a tenir una família pròpia i, sovint, les que es casaven deixaven les cases on servien (Dolors Comas usa la denominació per a les noies del servei que no es casen, «vídues abans de casar-se», i «solteres per obligació» les que entraven a servir en una casa o institució religiosa).²⁴

Les tasques realitzades destaquen per la seva duresa (totes les tasques de les llars: cuina, bugada, accés a l'aigua, neteja, cura de criatures o gent gran, educació...), amb unes jornades laborals molt dilatades.

Les feines

A Barcelona fregava el terra, planxava, anava a comprar, feia els llits i també els preparava els vespres per a anar a dormir (preparar la gira, posar els llençols per a ficar-se al llit); aquí a Moià, igual. Jo ho explico del que ella em deia, feia de minyona, ella ho fregava tot de genolls. Imagina't tota la casa! I la torre, també tot de genolls! També planxava i havia de parar taula, les altres havien de cuinar... La mare també havia de rentar tot el cotó i el fil. (Dolors Forcada, transmissora del testimoni de Lluïsa Olivé)

A aquesta dona se li va depositar tanta confiança que ens enviaven els fills —llavors la Lídia encara no havia nascut—, amb tres cosins més que venien de Barcelona, a Passarell, i era la responsable de nosaltres. En aquells moments la masoveria funcionava encara com a casa de pagès, ho portava un pagès que conreava la terra i hi havia un pastor que treia cada dia el ramat. Aquí, al matí venia el Josep Maria Clarà —que havia estudiat per

23. A. FARRÉ PARÍS, C. GARCIA GARCIA, *op. cit.*, p. 63.

24. D. COMAS D'ARCEMIR (1995), *Trabajo, género, cultura: la construcción de desigualdades entre hombres y mujeres*, Barcelona: Icària: Institut Català d'Antropologia, p. 64.

M. Rosa Cuyàs (ajupida), de Rupjà, i Pepeta Forcada, de les Humbertes, rentant roba al Prat. Ca. 1960

capellà—, ens acompanyava a la riera i al bosc, i ens donava una classe de repàs a la tarda; més endavant va venir el Vilaseca —que també va estudiar per capellà—. La Rosario es cuidava de la casa, de tots set, que la roba estigués a punt..., de tot. A Cal Maties, ella era la responsable del menjar de deu o dotze persones a taula, tot el que això comportava i fer els llits de tothom, i les habitacions, i la neteja en general. (Assumpta Antúnez)

A la casa ho feia tot: la roba, cuinar, comprar, netejar i, és clar, la roba sense rentadora. També es cuidava del jardí. La casa era molt gran, amb una cuina molt gran. Ella servia l'esmorzar, comprar, fer els llits, anar preparant el dinar. La senyora li deia el menú que havien de fer. El diumenge i festa major és quan es feia un dinar més luxós; però, en general, es menjava molt senzill. Ella anava organitzant-se per les neteges grans, però s'ho muntava per a anar-ho fent de mica en mica, avançava feines perquè no fossin molt feixugues de cop. Com que s'organitzava com volia, una vegada tenia la feina feta, aquell temps lliure també feia el que volia. (Montse Grande, transmissora del testimoni d'Ana López)

[A la casa de Puigseslloses, Folgueroles] ho netejava tot; el terra, de genolls, que hi havia mosaic; feia dotze llits (família, avis, nens, mossos); cuidava els nens una mica. Més endavant venia una dona a fer la bugada, però era molt gran i ho vam acabar fent amb una altra noia. [Ja a Moià, a casa dels Miró] venien dues monges, una de dia i una de nit per cuidar la senyora, perquè estava ferida i no es valia per ella mateixa. Les anava a buscar al convent, a Can Carner. L'havia d'ajudar a vestir la senyora; un cop vestida ja se'n cuidava la monja sola. Quan la monja marxava, si la senyora dormia, jo netejava tot el traç de la casa. Cada dia treure pols i fregar agenollada. Ja feia els llits, servia l'esmorzar als senyorets, a la taula, però ja eren gairebé les deu. A la cuina hi tenia molta feina, perquè era de carbó —el senyor era amo d'unes mines del Berguedà, a Figols o Cercs—, era una caldera molt antiga, amb diferents tubs; era molt bruta quan hi vaig arribar. El senyor marxava el dilluns al matí, que tenia despatx a Barcelona, i tornava el divendres al vespre. El dilluns rentàvem la roba, al matí la blanca i a la tarda la de color, tota sola. De cuinar ho feia la germana del senyor, era molt bona cuinera. Els dies que la nena li venia de gust anàvem a comprar, jo portava el cistell i ella pagava. Si la noia no venia, ho feia jo: anava amb la llista del que em manaven als llocs que em deien. Parava i desparava taula, rentava plats... (Elvira Dalmau)

Ens llevàvem a les set i netejàvem el menjador i el saló. Nosaltres esmorzàvem a la cuina del Remei. I, tot seguit, el servei d'esmorzars de les habitacions, per als clients. Hi podia haver una seixantena de clients, els portàvem unes safates enormes. Llavors tornàvem les safates buides de l'esmorzar a la cuina i netejàvem totes les habitacions. També hi havia clients dispersats per altres cases: a Cal Noc, a l'estanc del carrer de les Joies..., dormien en pisos. La neteja ja la feien en aquestes cases llogades. Tots aquests clients venien a fer els àpats al Remei. A les dotze dinàvem i a

Cambreres del Remei. Ca. 1954. Jovita Murias és la tercera per l'esquerra i Maria Urpina la tercera per la dreta

la una hàviem d'estar dutxades i al menjador, amb les taules preparades per al servei amb pa, vi, gel... A dos quarts de nou sopàvem nosaltres i a les nou ja començàvem el servei del sopar. El bar també es feia servir de menjador, i amb tot plegat hi cabia molta gent. Totes teníem la nostra part del menjador, però si veies que una tenia més feina ens ajudàvem. Amb els cambrers era diferent —els diumenges venia molta gent a menjar i es llogaven uns cambrers, a l'estiu en venien sempre dos—. Planxar i cosir eren de les feines que més m'agradaven, perquè de la roba de la taula ens en cuidàvem nosaltres. Amb els cigarrets es feien molts forats i fèiem molts sargits. Aquesta feina la fèiem entre el servei del dinar i el del sopar. (Maria Urpina)

A l'àvia no sé qui n'hi havia ensenyat, però cuinava d'una manera extraordinària. Quan va entrar ma mare, es cuidava només de la botiga, també de la canalla, però netejar, llits... tot ho feia la minyona. La minyona també ajudava els dies de matança. Netejava la botiga. Tots els dijous es netejaven els ganxos i tot el que calia, perquè, al principi, es matava [el porc] el divendres, però més endavant ja vam matar dilluns i divendres. Quan ja vaig venir de Barcelona [l'Agustí havia anat a estudiar a Barcelona, on s'estava intern] ja hi havia l'Angelita Millán. Va venir amb setze o disset anys, de Siles. Hi va estar molts anys. Recordo que ens barallàvem perquè cada setmana es netejaven les calderes de la matança del porc i entre greixoses i grans com eren les calderes no era una feina agradable, ho fèiem una setmana jo i una setmana ella. (Agustí Vives)

Una casa de mucha feina... y ¡mucha grasa! El domingo cambiábamos las camas y el lunes lavábamos la ropa, ya tenía un patio para tenderla,

la dejábamos en unos barreños para limpiar. Cuando me vio la Lola, me vio tan pequeñita que me preguntó «¿Ya podrás limpiar la ropa?» Cocinar no lo tuve que hacer. En Cal Vives se comía muy bien y lo que se quería. (Angelita Millán)

A casa també teníem l'àvia gran, un capellà gran, els cinc fills, la botiga..., no es considerava un luxe tenir la Sebastiana treballant, era una necessitat. Ella no feia la bugada, duia la casa. A casa teníem la Carmen que només venia a rentar, la Teresa venia a planxar i cosir. La Sebastiana es passejava per casa organitzant-ho tot, com una majordoma, que treballava molt. La meva mare era una empresària, si no li agradava alguna cosa, preferia la situació de trobar-ho tot fet que no ser quisquillosa per alguna cosa que no li agradava, ma mare no ho era. La Sebastiana era un element autònom a casa meva, tant que fins i tot els suggeriments de la meva mare ella els rebatia i argumentava el que més convenia: «Podríem fer verdura», «Ni pensar-hi, avui toca caldo perquè...». Era la mestressa de casa. A nivell personal, als nens ens tractava molt bé. També plomava animals o els netejava per a la carnisseria. Quan demanaves permís per a alguna cosa, ho feies a la Sebastiana. Si volies saber si havien vist algú, era la Sebastiana a qui se li havia de demanar, perquè els pares no veien res, estaven per a altres coses. Ara, avui no hi ha ningú que treballi les hores que treballava la Sebastiana, ningú s'enduia els tutes que s'enduia ella amb el ritme de casa, es treballava molt. (M. Antònia Oller)

Deia: «Quan tenia planxats els llençols —que ja era un suplici per a ella— encara venia la mestressa i em deia que això encara s'ha de planxar més.» Es cuidava de la neteja i l'endreça de la casa. Sempre deia que era pesadíssim, que sempre havies de fer el mateix, netejar sobre net, planxar sobre planxat, que sempre li anaven al darrere a veure si ho feia bé, que no es deixés res, per si ho havia fet bé. Hi havia un control constant. (Pera Tantiña, transmissor del testimoni d'Agnès Almela)

Tal com ens expliquen les informants, les cases tenien organitzades les diferents tasques per dies i horaris determinats per tal de fer-les d'una manera molt estructurada. A part de les minyones internes, també ens expliquen que hi havia personal addicional que feia tasques concretes, en moments de la setmana també ben concrets: per exemple, la Mariona Ferran ens explica que el dia que tocava rentar la roba a casa dels Viñas era el dilluns. La Pepa Argemí ens diu que al Prat hi anava una senyora de Moià, un dia determinat de la setmana, a cosir: era la Maria «Cosidora». La M. Antònia Oller també hi ha fet referència.

Els contractes i els sous

Tradicionalment, el contracte havia estat verbal en la majoria de sectors productius. Però en el sector domèstic aquestes característiques es van

perllongar fins als anys cinquanta del segle xx, i més enllà, mentre que en la major part dels sectors s'hi havia anat introduint el contracte escrit, que fixava els termes de la relació contractual, els reglaments o els convenis que regien en cada sector. Aquest aspecte situava les domèstiques en inferioritat de condicions respecte a la resta de treballadors, ja que podien ser víctimes de majors abusos en la mesura en què no es podia demostrar els termes de la relació laboral. Alhora dificultava conèixer els acords entre amos i servei.²⁵ Novament, tal com s'ha anat explicant, trobem la indefensió en què vivien les noies del servei domèstic en no tenir una legislació que els donés suport.

La manutenció i l'allotjament formaven part del sou, però també hi havia una remuneració en diners o en espècie, de manera que el sou monetari es convertia en un complement salarial.²⁶ És difícil establir unes generalitzacions: les condicions podien ser establertes segons la importància de la casa i en funció de les responsabilitats de la minyona (per exemple, les mainaderes i les cuineres acostumaven a ser les més ben pagades).

Es podria fer una comparativa, equiparant el sou d'una minyona a la categoria més baixa de les treballadores de les fàbriques tèxtils, les joves sense experiència, però aquestes dones encara cobraven més a la fàbrica que en el servei domèstic. Les minyones constituïen, per tant, la darrera categoria del món industrial (les més joves i no qualificades). Mònica Borrell, en la seva tesi sobre servei domèstic a la ciutat de Barcelona des del segle xix fins a 1950, fa un estudi gairebé exhaustiu sobre els salaris percebuts a partir dels anuncis publicats en la recerca de personal, però els acords entre senyors i treballadores del servei no queden estipulats ni marcats per unes taules retributives ni per contractes.²⁷ Gràcies a l'estudi de la historiadora, concloem que les minyones percebien un salari inferior a qualsevol altra categoria laboral de la qual puguem conèixer la taula retributiva.

Sí que posarem l'exemple del que cobraven les informants. És clar que no deixa de ser exemplificador de l'opacitat que s'hi donava i de la poca concreció en unes taules retributives.

Guanyava 1.200 pessetes al mes [principis dels anys 1960], se'n quedava 200 per a les seves coses i la resta les enviava a casa seva. Era una decisió seva, ningú li havia manat, però a casa seva tenien una vida molt precària. Quan es va casar ho va continuar fent. Tenia molta capacitat de sacrifici i la mentalitat de treballar, sense despendinar-se: el valor del treball, honrat i necessari, i sempre pendants dels altres. (Montse Grande, transmissora del testimoni d'Ana López)

25. M. BORRELL CAIROL, *op. cit.*, p. 86.

26. L. POBLET ESTIVILL, *op. cit.*, p. 9.

27. M. BORRELL CAIROL, *op. cit.*, p. 196.

Dominga Fernández i Angelita Millán. 1980. «Cuando vine ya conocía a la hermana de la Angelita; a Angelita, cuando vino, que es como si fuéramos hermanas» (Dominga Fernández)

50
306

Me vine directamente a Cal Quirze, allí dormía, comía, trabajaba... Ya hacía vida allí desde el primer día [1949]. Ya había servido en el pueblo [Siles, Jaén], sólo me daban para comer. Con ocho años ya me fui a servir, éramos muchos hermanos, me llevo trece años con el más pequeño. Fui a servir en el mismo pueblo, pero no me dejaban ir a ver a mi madre, lo único que me daban al final del mes era un petricó de aceite y unas espardeñes. Me vine aquí y el primer mes me dijeron que tenía la paga en la cómoda, encontré el primer sueldo en un sobre marrón al lado de una Virgen. Cada mes me dejaban mi semanada allí ¡Ay, para mí esto era gloria! Eran unas 50 pesetas al mes, estoy muy agradecida a la iaia de Cal Quirze. En mi pueblo no había visto un duro en mi vida, y al llegar aquí y cobrar mi sueldo, ¡se me abrió un mundo! Me sentía muy a gusto, trabajar y poder cobrar. Había venido a Moià para ahorrar, porque ya tenía novio en mi pueblo, queríamos establecernos y necesitábamos dinero. (Dominga Fernández)

Cobraba 200 pesetas cuando llegué, y comía [1950]. En Barcelona ganábamos 300 pesetas, un poco más. En Barcelona estuve bien, también. En la última casa en la que estuve me regalaron la ropa para casarme. (Angelita Millán)

A partir dels anys seixanta, sobretot, moltes de les minyones van passant a ser externes, les transformacions socioculturals i econòmiques dels anys seixanta propicien que la condició d'interna se substitueixi pel treball per

hores, modalitat en què les dones cobraven més que no pas estant internes i amb uns horaris acotats. En aquesta època, doncs, el servei domèstic decau com a resultat d'unes circumstàncies: augmenten els nivells d'instrucció i les possibilitats laborals de les joves i la valoració per part dels amos de les cases d'una intimitat més gran a les llars, cosa que fa que es prefereixi un servei domèstic per hores.²⁸

Yo he tenido suerte, no estaba mal. Yo no lo he pasado mal. La Lola era majísima, y la mujer de Manuel Vives también. Con la Dolores estuve yendo hasta que se fueron a la residencia. (Angelita Millán)

Després de l'Angelita ja vam tenir dones que venien a hores, una a fer la bugada, l'altra a cuidar els nens... però ja no eren internes. L'època que n'hi havia més era aquella en què jo estudiava. Aquí a casa ja vam deixar de tenir-ne a principis dels seixanta. (Agustí Vives)

Després de casar-se, anava a fer feines a diferents cases: preparar les cases per a quan vinguessin a estiuajar, la gent ja l'hi deia, perquè la coneixien i la demanaven (a vegades l'hi acompanyàvem nosaltres). A l'estiu a la colònia feien alguna festa, com ara de disfresses per a tots els nens, i a ella li demanaven d'anar-hi a ajudar. (Lluïsa i Dolores Tantiña, transmissores del testimoni de Conxita Escur)

Quan els nens van ser una mica grans ja es va acabar el servei, a principis dels setanta. Llavors ja fèiem amb les noies de Moià, que venien només de dia. (Nuria Mensa i Cristina Icart)

Horaris i temps lliure

El servei domèstic no tenia horaris establerts i limitats: jornades de treball inacabables, que depenien de les necessitats i voluntat de les famílies, efectiva inexistència d'una jornada laboral i manca d'un horari prefixat.²⁹ Els reconeixements de temps lliure per a les minyones torna a formar part dels acords amb els amos.

Pel que ens expliquen les informants, els dies de festa acostumaven a ser el dijous a la tarda i, en molts casos, també el diumenge a la tarda, però una vegada s'havia acabat el servei de dinar i havent d'arribar a la casa per a preparar el servei del sopar. Les activitats que feien en el seu temps lliure eren anar a passejar, ballar, visitar algun familiar o trobar-se amb amigues o amb el xicot, preparar-se l'aixovar per a casar-se...

28. D. COMAS D'ARGEMIR, I. BODOQUÉ, S. FERRERES, J. ROCA, *op. cit.*, p. 65.

29. El règim franquista va excloure el servei domèstic de la *Llei de descans dominical* de 1940. El servei domèstic no tenia regulada normativament la jornada laboral (M. BORRELL, *op. cit.*, pp. 145-146).

«A veure quan surten les minyones!» No sé quan tenien lliure..., potser també algun vespre. «Oh, mira, en puja una que no l'haviem vista mai!» Anaven a la Baixada del Mestre a mirar-les. Anaven a ballar també, suposo que això devia ser el diumenge, al Sant Graal. Va conèixer el pare, que al principi no li agradava, però llavors, un dia, li va donar unes pomes i la mare deia: «No sé què tenien aquelles pomes que em vaig ben enamorar.» (Lluïsa i Dolors Tantiñà, transmissores del testimoni de Conxita Escur)

Quan tenien el dia lliure sortien les minyones. Ja tenia moltes amigues del seu poble [la Guàrdia de Tremp (Pallars Jussà)]. Es veien i es trobaven quan tenien temps lliure. La família Vilar, quan venia a estiuajar a Moià, eren veïns de la família del pare, i la mare va començar a sortir amb els nois del poble, la colla d'amics del pare, l'Abancó, el Solà, l'Oller... Vivien a tres portes més enllà del mateix carrer. Sortien a passejar, feien sortides a la Tosca... La mare venia a l'estiu. El pare ja va escriure-li sovint, i com que hi tenia traça suposo que la va enlluernar escrivint, ha, ha... Van començar a sortir i es van casar i ja va ser quan la mare va quedar-se a viure a Moià. (Anna M. Molera, transmissora del testimoni d'Antònia Urgellés)

La Granoia era ple de mossos, nois joves, i hi arribaven les minyones a l'estiu... Era la bomba! Noies guapes, més fines que les d'aquí, i cosa més important, noves! La meva sogra, quan se n'adonava, ja li havien marxat els mossos, i a l'altra també, tots als safaretjos on eren elles per a rentar, tots marxaven d'aquí per anar darrere les minyones, i elles igual. (Àngels Castany, transmissora del testimoni de Maria Padrisa)

Recordo que cada dia, després d'endreçar la cuina, es guardava un temps per a fer ganxet a la seva habitació amb la ràdio encesa, la seva gran passió. Se li respectava. (Assumpta Antúnez)

Hi havia minyones més grans, però n'hi havia que eren molt joves i bufones. Hi havia nois de Moià (que no et diré qui eren) que a l'estiu el seu esport era anar lligar minyones, i després venien i m'ho explicaven. Les noies sortien i coneixien aquests nois, algun d'aquests «ligons» s'hi van casar, amb una minyona. Aquestes noies no tenien un pare i una mare que controlés, eren molt més alliberades, s'escapaven a la nit... —m'ho explicaven els nois—. Eren novetat, parlaven en castellà, molt més lliures, joves i bufones, moltes. Per la festa major anaven a ballar amb aquests nois. (M. Antònia Oller)

Quan va venir la mare a Moià, ja es van conèixer amb el pare i anaven a ballar per la festa major, al Sant Graal, al Círcol... Els agradava molt a tots dos ballar, ballaven molt bé i s'apuntaven a tots els balls que es feien a Moià. Segurament de seguida es van avenir per això; també de grans, tota la vida hi van anar. El pare baixava amb el Sagalés a veure-la a Barcelona, baixava amb amics seus, amb el de Cal Feroi, el Quim Soler... Ell ho aprofitava per a veure-la a ciutat, i esperava veure-la a Moià a l'estiu.

Antònia Urgellés (segona per l'esquerra) amb amigues de Guàrdia de Tremp, passejant per Barcelona. 1940

I amb la relació més formal, van estar uns quants anys festejant i es van casar el 1956 o 1957, i ella ja es va quedar aquí, a Ca l'Ordeix. (Joan Ordeix, transmissor del testimoni d'Angelina Manresa)

Hi havia un senyor que tenia la querida. A l'estiu s'instal·laven aquí amb un fill (que era del senyor, que venia de tant en tant), i aquesta querida tenia una minyona. Jo vaig portar en moto a aquesta minyona —que s'avorria—; jo devia tenir disset o divuit anys i tenia una motoreta. La meva mare em deia: «Pobre de tu que hi vagis!»; m'ho va prohibir. No li vaig fer cas, i la vaig portar un cop o dos amb la moto. (Agustí Vives)

De sortir no ho feia gaire, tot era molt rígid, en aquella època, la germana era la persona de control. Sortia amb amigues que va fer al poble, que també eren minyones. Eren del poble, les que venien de fora ja no s'hi barrejaven, venien a cases més bones i venien amb molts aires, ja anaven amb aquells vestits (uniformes) i no s'hi barrejaven. Deia que les que venien amb els estujejants sortien més, que duïen una altra vida, noies que ja es trobaven d'un any a l'altre, més obertes i vivien diferent. (Montse Grande, transmissora del testimoni d'Ana López)

Anar a missa s'afegia a les activitats dedicades al seu temps lliure, no es discutia ni per part de les famílies ni per part de les noies, era una de les ocupacions establertes que se'ls havia de donar temps per a fer-la i elles la feien. Les informants també ens en parlen.

Una altra era molt guapa. Un dia s'havia arreglat per anar a missa, on no hi anaven vestides d'uniforme, com anaven habitualment; per a anar al poble no hi anaven, d'uniforme; a missa, segur que no. La meva sogra deia: «Era com una model», doncs aquell dia, la mestressa la va fer canviar perquè feia massa goig com s'havia arreglat per anar a missa. (Àngels Castany, transmissora del testimoni de Maria Padrisa)

A missa no iba con las amigas, iba con la familia, con la iaia de Cal Quirze. (Dominga Fernández)

54

310

A vegades es veïen obligades a suprimir el seu temps lliure per servir els senyors, o havien d'anar allà on se'ls indicava, com és el cas de les noies que treballaven en ciutats grans i a l'estiu anaven als pobles d'estiu dels senyors.³⁰

De Barcelona, el dijous hi anaven altres senyores a prendre el te, era el dia que tenia una mica de festa. Llavors ella s'havia de quedar per a servir el te. Aleshores tenia lliure una estona del diumenge a la tarda i prov. (Dolors Forcada, transmissora del testimoni de Lluïsa Olivé)

A l'Estany és on vaig conèixer el meu home, el Salvador, per la festa major.

30. D. COMAS D'ARGEMIR, I. BODOQUÉ, S. FERRERES, J. ROCA, *op. cit.*, p. 63.

Sebastiana Guerrero porta a beneir la palma Montse i loia Oller, acompanyades per Teresita Torra. Ca. 1965. «La Sebastiana era la que anava a beneir la palma amb el pare i les criatures, la mare havia d'estar a la botiga; la Sebastiana no marxava mai, hi era sempre» (M. Antònia Oller)

Familiars i amics de la colònia Vilardell a l'era de Cal Tabola jugant a trencar l'olla.
Foto Renom, ca. 1957. «A l'estiu, buscaven fer activitats, jocs, dur-te de picnic a la
Tosca, tota la colònia... La mare hi anava a fer el menjar» (Pere Recasens)

Però m'ho feien passar molt malament, venia el Salvador per sortir, em deien que anaven a dinar i després ja em deixarien sortir. Saps a l'hora que arribaven? A les set! La confiança fa fàstic! El Salvador s'esperava al carrer i els ho vaig dir, i llavors pla! Quan sabien que pujava a casa, encara arribaven més tard! Però el Salvador no podia venir cap altre dia, treballava a la fàbrica, i només tenia de cinc a deu el diumenge. (Pepita Burdoll)

A les noies no els va agradar gaire pujar a Moià, perquè si tenien algun nòvio, el deixaven durant molt temps... Aquí tenien el mateix temps lliure que a Barcelona, però aquí ja es quedaven perquè no coneixien a ningú. Si anaven a algun lloc, venien amb nosaltres, a la fira... Feien molta vida amb la família. Dues tenien els nòvios a Barcelona, però tampoc la fal·lera d'anar-los a veure, ni ells pujar a veure-les. (Nuria Mensa i Cristina lcart)

Primero estuve con unos abuelos, que él iba en una silla de ruedas. Era una casa que era un museo: lo tenía que limpiar todo, tenía que dejarlo todo brillante, el cobre bien brillante, ¡que la madre que parió el cobre...!, lo tenía que dejar todo brillante. Luego había una lámpara que tenía todo de lagrimitas, que tenía que dejar brillantes y limpias con un trapo, montada en una escalera con catorce años, ¿sabes? No me dejaban ni respirar, me veía que bajaba de la escalera y ya me mandaba otra cosa... Estaban en una gran avenida, que no recuerdo el nombre, en la entrada había una puerta enorme que parecía una iglesia, y yo asomaba la cabeza por la ventana y ya la volvía a meter para dentro otra vez, de ver tanto coche, la calle tan

ancha..., ya no salía. Había mucha gente de mi pueblo y quedábamos, a tal hora en tal sitio, yo no iba, pensaba que me perdería. Estuve un año y medio. Lloraba mucho, no podía ni hablar por teléfono, porque me lo descontaban del sueldo, si llamaba mucho luego no podría... Luego, una cuñada de mi hermana, Rosarito, me dijo que fuera al mismo edificio que una amiga suya, y con los Oller me fui. Eran ocho hijos, pero a mí la faena no se me acumula, no me da miedo. Bajaba un piso y ya podía hablar con ella, ya estaba mejor, pero eso no quitaba que no llorara, yo me acostaba y lloraba. Estos son los que venían aquí a Moià. (Bienvenida Ramírez)

Els dies festius de què disposaven les minyones depenien dels acords establerts amb les famílies, però els senyors volien tenir el servei per a poder servir el dinar de Nadal, per exemple; era inversemblant que se'ls donés el dia lliure precisament en aquestes dates.

Per Nadal nosaltres baixàvem a Barcelona i ma mare cuinava per a la família aquell dia, baixava el dia abans per fer el dinar de Nadal. (Pere Recasens, transmissor del testimoni de Carme Tiana)

En la majoria dels casos, la seva vida privada començava quan es casaven, quan la major part dels casos deixaven el servei en casar-se. Per a d'altres la seva vida era la família que servien.

Relacions que s'establien

Les minyones acostumaven a tenir una relació molt estreta amb les famílies de les quals depenien, tant amb els senyors com amb les companyes del servei domèstic. La valoració depenia de les tasques assignades dins la casa i també anava lligada a la posició social de la família que servien i de com s'avinguessin. La minyona era considerada com un membre més de la família, esperant, però, d'aquesta una actitud submissa i respectuosa. El caràcter domiciliari implicava la incorporació d'aquestes noies, servidores domèstiques, a l'àmbit familiar, on s'establia una relació de confiança i dependència mútua definitiva del servei domèstic.³¹

El seu caràcter [parlant de Rosario Quintero] era educat, alegre (encara em ressonen la seves rialles) i era molt bona cuinera, va rebre el respecte, estimació i confiança per part de iaies, pares i es va convertir en la nostra cuidadora. Jo, per edat, era la seva ombra, anàvem juntes per tota la casa, on hi havia molt tràfec i molta gent. Ella tenia la capacitat d'estar bé amb tothom. Va estar uns dotze anys a casa. La relació s'ha mantingut estreta amb ella tota la seva vida, i continua amb el seu fill. (Assumpta Antúnez)

La situació de les minyones en aquella època era d'integració total a la família. Vivien en una situació molt familiar, però dins d'això cadascú en el

31 A. FARRÉ PARÍS, C. GARCIA GARCIA, *op. cit.*, p. 84.

seu lloc, no ens hem d'enganyar, els senyors eren els senyors i el servei al seu lloc. (Rosa Puigarnau)

A casa, les minyones van ser com de la família, les habitacions eren al mateix replà que les nostres, menjàvem a taula tots plegats, en una taula gran, amb l'unclo, els nens, els grans, les minyones... Tot molt bé, tothom parlava amb molta franquesa i obertament. A taula tothom podia dir el que volgués. Parlàvem sempre en català. El pare era llei, però el que deia la iaia i la meva mare era el que es feia. La mare, a la botiga. El meu pare llegia en veu alta al voltant de la llar de foc; escoltant la ràdio, o esclofollant ametlles o blat de moro, tots fèiem igual al vespre. (Agustí Vives)

Les relacions estretes que establien, tal com comentàvem, propiciaven que, en marxar les noies de la casa, continuessin relacionant-se estretament. Les relacions eren de tanta confiança en molts dels casos de les informants que han continuat essent molt estretes i continuades durant molt temps o fins a l'actualitat. En tenim molts extractes entre les informants: per exemple, el de la Jovita Murias amb la família Soler-Balcells. El fill Juan Manuel li deia: «Hola, hermana mayor», era el nen al qual havia cuidat aquí a Moià quan tenia quinze anys i el nen cinc, només es portaven deu anys d'edat. La relació ha estat contínua i estreta durant tota la vida.

Veurem també el lligam de Carmen Tiana amb la família Martí-Vilardell, com hi ha el respecte i la correspondència de confiança, que durà tota la vida. Conxita Escur continuarà igualment una relació molt estreta amb la mateixa família Martí-Vilardell; una relació de respecte, confiança, fidelitat i estima, tal com ho defineixen les mateixes informants. La Pepa Argemí ens explica la seva relació amb les noies que treballaven en el servei domèstic a casa seva: «Amb les més grans hi havia una relació més distant, però les joves tenien la mateixa edat que nosaltres i ens fèiem amigues.» La Mariona Ferran, parlant-nos de diversos casos que coneixia, ens diu: «S'establia una relació de molta confiança amb les persones que treballaven a casa.»

58

I els casos continuen:

314

Els fills van venir tots a l'enterro de la mare. Quan estava malalta li van fer un dinar, una espècie d'homenatge. Els havia criat a tots. Era la cuinera, però també s'havia cuidat dels nens. (Pere Recasens, transmissor del testimoni de Carme Tiana)

La mare vivia a Ca l'Oller. Quan venen a veure-la encara és com si fos de la família, i ella se'n sent orgullosa. Era una casa on hi havia molta feina, però ella se sentia molt valorada. El més maco és que la relació va continuant. (Montse Pujol, parlant de la seva mare Sebastiana Guerrero)

Sempre va tenir molta relació amb casa, quan va tenir les nenes, per exemple, pels Reis venien a casa. Sempre hi ha tingut una relació molt estreta i sempre la tenien molt present. El meu germà Ramon va estar molt per ella —quan va perdre la primera nena—; també el meu germà Jaume —quan

Angelina Manresa amb Elisa Mir, el dia del seu casament. Ca. 1965

era director de la Caixa—, sortia del despatx per rebre-la, perquè passés primer que ningú; com per tots. Ella se sentia molt reconeguda. (M. Antònia Oller)

La seva tieta [Josefa Bern, tieta d'Antònia Urgellés] ja feia molts anys que va baixar, sempre es va quedar en aquella casa [Soler], on els senyors menjaven al menjador i les minyones a la cuina. Jo hi havia anat algunes vegades i menjava al menjador amb els senyors. Hi havia molta relació. Hi havia molta fidelització, tenien el compromís de cuidar el servei. (Anna M. Molera, transmissora del testimoni d'Antònia Urgellés)

El contacte amb els Mir va continuar sent-hi, perquè la família anava venint cada estiu a Moià. La mare es va sentir sempre com una més de la família, per això l'estima va persistir. En el casament dels meus pares va venir tota la família Mir. I ara, que ja falta ella, continuem tenint contacte, fa poc vam anar a dinar amb la filla [Elisa Mir]. (Joan Ordeix, transmissor del testimoni d'Angelina Manresa)

També s'establien relacions complicades amb les altres noies del servei o per com se sentien elles amb la família en què estaven.

Vaig passar una època en què tenia molts problemes amb les altres. Hi havia gelosia, em feien la vida impossible. Jo els parlava i elles no, jo dissimulava però m'ho passava molt malament. Suposo que hi havia enveja pel tracte amb la família, jo era la que havia anat a casa la Mercè, enveja perquè sabia escriure i em feien sortir a apuntar la gasolina que es posava.

Em tenien un ressentiment. Jo treballava sense descans, sempre fent el que em deien. Suposo que el meu cas era diferent, perquè treballava d'ajudant de cuina, el Josep Lamich sempre em defensava. (Jovita Murias)

Allà eren tres minyones, una va fer la vida impossible a la mare, de gelos. Molt més gran, era la que manava, la feia anar cap a baix a Barcelona i la despistava perquè es perdés. És clar, venint d'un poble...! Però amb la mestressa hi estava molt bé. (Dolors Forcada, transmissora del testimoni de Lluisa Olivé)

A la casa hi havia el matrimoni, un senyor gran i les dues filles. Al principi va ser molt complicat, perquè no entenia ni una paraula en català i, a més, era molt tancat, sobretot el del senyor gran. La relació la van mantenir tota la vida, sobretot amb una de les filles que eren més o menys de la mateixa edat. Amb les filles passava el moment d'evasió, el dia era tot de feina, més rígid, i els vespre es convertien en el lleure, el moment de confidències, de relació més íntima i amb molta complicitat. Totes tenien vint i pocs anys. (Montse Grande, transmissora del testimoni d'Ana López)

A catorze anys va començar a treballar a Cal Sallas. No en tenia mal record: evidentment, no era igual que la filla. Allà es va engreixar, era molt llaminera. Hi va estar fins als vint-i-quatre anys. Va sortir-ne al casar-se [1950]. Quan la Maria va marxar, estaven contents perquè hi feien anar una minyona castellana (que no ho era, era valenciana). Quedava més chic que vinguessin de fora que les que eren del poble. (Àngels Castany, transmissora del testimoni de Maria Padrisa)

Moltes vegades les relacions eren tan estretes que els senyors o amos de les cases es feien càrrec de molts dels problemes de les persones que tenien treballant per a ells.

El meu pare era molt acollidor, a la casa de Barcelona hi venia tothom. Per exemple, si algú havia de venir a veure un metge, es quedava uns quants dies a casa. Va pagar carreres universitàries de tres o quatre dels masovers, molts van viure al pis que teníem a la Via Laietana (el Lluís Forcada s'estava a la casa de Barcelona mentre va estudiar a ciutat). (Pepa Argemí)

En un moment donat la Sebastiana va dir que els seus pares a Cúllar de Baza [Granada] s'havien fet molt grans i que potser hauria de marxar. Els meus pares li van dir que vinguessin a Moià, i es van instal·lar en una casa dels meus pares, al carrer del Palau. (M. Antònia Oller)

A Ca l'Oller ens van deixar cèntims per a l'entrada i comprar el pis on vivim. (Gregori Pujol, marit de Sebastiana Guerrero)

Suposo que havien explicat la seva situació a la família Martí Vilardell, i un bon dia els van proposar de condicionar la caseta de jardí annexa a la casa que tenien perquè vinguessin ells a viure a Moià i fer com de masovers per a cuidar la casa, el jardí..., que si es volien casar tenien aquesta

possibilitat. El pare va començar a pujar per conèixer el poble un parell d'anys abans de casar-se. El senyor Ventura li va trobar una feina de fuster a Moià, al meu pare, a Can Bussanya, hi va treballar fins que el Sr. Bussanya [Miquel Vilarrúbia] va morir. Mentrestant, vivien en aquesta casa que es va condicionar de manera gratuïta i sense pagar ni aigua ni llum ni res. Mentre la mare estava tot el dia a la caseta i netejava la casa dels senyors i la preparava per a l'estiu, el pare l'ajudava en el jardí, en la piscina que abans de l'estiu es buidava i es netejava..., a regar la gespa, a tallar les plantes... Vaja!, en el manteniment del jardí, que era molt gran. (Pere Recasens, transmissor del testimoni de Carme Tiana)

La relació amb la família era molt bona, la ideologia política molt divergent, no se'n parlava. Però sempre he pensat que al pare li va costar una mica. La relació personal i humana, sempre molt bona. Jo, si hagués volgut estudiar, la família m'hauria pagat els estudis. Però no en tenia ganes. Quan vaig dir que volia treballar, ells em van buscar una feina. La meva àvia va venir a viure amb nosaltres i els senyors Martí-Vilardell van donar permís perquè l'àvia pogués venir, i no hi va haver cap problema. (Pere Recasens, transmissor del testimoni de Carme Tiana)

El meu tiet estava en un camp de concentració i, per a poder sortir-ne, els senyors van signar un aval (sense aval no hi havia sortida). (Anna M. Molera, transmissora del testimoni d'Antònia Urgellés)

Abusos, maltractaments o aprofitaments

La falta d'una legislació que reconegués les minyones com a treballadores, com ja s'ha anat explicant, propiciava una ambigüïtat en la relació amos-minyones o la indefensió en els casos d'abusos sexuals. Les podia abocar a la prostitució, perquè eren acomiadades sense miraments i injustament, sense referències.³²

Hi havia amos amb molt mala «sombra», d'altres de més bona. Hi havia cases on es vivia bastant bé o d'altres en què sortien persones traumatitzades. Les d'aquí, d'abusar, treure tot el possible de tothom i que no podien reposar i estar-hi sempre a sobre i fer la nyic-nyic, això sí i com a tot arreu. Però a nivell de maltractar-les o malcuidar-les, això diria que no, la meva sogra no ho havia vist. (Àngels Castany, transmissora del testimoni de Maria Padrisa)

Jo anava a servir per guanyar-me la vida. Per a mi era una feina com una altra, jo respectava els amos, però a mi també m'havien de respectar. A Folgueroles em donaven 125 pessetes cada mes, aquí me'n donaven 150. Però els primers mesos no m'ho van pagar, em volien pagar 125 pessetes, però vaig reclamar que eren 150, i els vaig haver de reclamar

32. M. BORRELL, op. cit., p. 239.

i em retreien que m'ho havien regalat. També em van descomptar la roba amb què m'havia fet els davantals, perquè tot plegat m'ho feien fer a mi, ho cosia jo. Es devien pensar que era tonta, però em sembla que el negoci no els anava gaire bé, perquè també havien de pagar les monges..., però era empipador haver de demanar el que s'havia quedat. Jo tenia divuit anys i haver-me d'encarar a un senyor de seixanta era violent. (Elvira Dalmau)

Quan tenia deu anys [en 1942] vaig anar de minyona durant tres anys a una altra casa de pagès que era molt forta. En principi el tracte era que havia d'anar a cuidar una nena de tres anys, però la veritat és que em feien fer de tot: munyir vaques, segar, i em donaven 35 pessetes cada mes, una misèria, no en tenia ni per a les espartenyets que portava. Sempre anava amb els peus molls i em van sortir penellons i no podia ni calçar-me. També cuidava un avi de la casa, li encenia el foc, li duia el menjar... El meu pare els va conèixer per una minyona que hi havia a Collsuspina, és ell que havia fet els tractes i la condició era que pogués anar a col·legi, jo no sabia escriure ni comptar. Vaig fer de tot menys anar a col·legi, sempre hi havia feina a casa, i a l'escola només hi anava algun dia, però, és clar, no podia seguir-ho. Vaig anar un parell de vegades a casa, i vaig dir al meu pare que no em portaven a col·legi, llavors em va treure de la casa. Quan vaig marxar, l'avi de la casa plorava... (Informant anonimitzada)

El meu oncle d'Esterra va agafar el tètanus i el volia anar a veure, però no m'hi deixaven anar, perquè, una vegada, vaig anar-hi per un mes i me n'hi vaig estar tres i després no m'hi deixaven anar. El meu oncle estava ingressat a Lleida. Jo anava a buscar la llet a casa la Josefina [una veïna], i els ho vaig explicar, però no tenia cèntims, i ells em van ajudar: «Sigues a les cinc del matí aquí i parlaré amb el del camió de la llet i t'escapes amb ell.» Vaig fer una mica de maleta i ho vaig fer així, em van fer un entrepà i em van donar mil pessetes, ho van explicar al del camió de la llet i li van demanar que em deixés a l'estació. Arribo a Lleida i agafo un taxi, i no recordava l'hospital on era l'oncle. Em va acompanyar als hospitals on podia ser, el vam trobar, ja hi havia la meua germana, a l'hospital. El taxista no va voler que li pagués. Vaig demanar que no em tornessin a portar en aquella casa. Vaig estar tres o quatre dies a Lleida i cap a Esterra, em vaig posar tossuda que no hi tornés. La família volia que m'hi quedés perquè els havien promès que em deixarien una part de l'herència, i per l'interès la família m'hi volien tornar a deixar. Vaig estar a casa d'un cosí. Estava desnudrida, vaig haver d'anar a cal metge per l'estómac, que no el tenia bé. (Pepita Burdoll)

Sempre hi ha coses que t'agraden més i d'altres que no. M'adaptava i em sabia defensar si em trobava amb alguna cosa. A Moià em vaig trobar amb alguna situació violenta, l'amo volia abusar de mi i el vaig haver de posar al seu lloc. M'havia d'espavilar i defensar jo mateixa, perquè tenia la família lluny. Seguia servint, però no ho vaig explicar mai. Amb una minyona semblava que tothom hi tenia dret. Hi havia classes, les que venien de fora

amb els estivejants, potser sí que eren més llançades i de tot, però jo era molt puritana i no ho admetia. Quan ja sortia amb el xicot, no m'hi vaig trobar mai més. Si hi havia noies que eren de Moià i anaven a servir, les respectaven, però si venies de fora, com en el meu cas... Et veien sola, de lluny, i es creien amb dret. (Informant anonimitzada)

És que si es quedaven embarassades i per culpa dels senyors, havien de deixar la casa, i tornar a casa i ves a saber... Moltes

noies s'ho havien passat molt malament, jo a casa no ho recordo. Però sí que havia vist maltractes; vaig acollir una noia que la mestressa de dalt del pis a Manresa l'havia fet fora de mala manera —aquesta veïna ja no em va tornar a saludar. (Rosa Puigarnau)

Els meus pares eren d'un tarannà que no era habitual respecte a les relacions amb el servei, molt diferent, creaven molt bon ambient, comparant-ho amb els sogres, que eren molt més eixuts i distants. Hi va haver el cas de la noia extremenya que tenia per minyona al casar-me, va quedar embarassada i la meva mare em deia que n'havia de tenir cura i la meva sogra em deia que l'haviem de treure, perquè podia donar peu a malparlar de la família i crear sospites, que podia haver quedat embarassada del marit. Vaig fer cas de la meva mare i la vaig tenir tota la vida, va acabar treballant en l'empresa d'una germana meua i gràcies a això va tenir una bona jubilació —perquè la jubilació de les minyones és justeta—. El noi no va reconèixer la criatura, però ella va quedar-se aquí, més endavant es va casar amb un altre noi. (Pepa Argemí)

També es donava el cas que els amos de les cases decidien per elles.

Vaig anar amb la Mercè [filla gran dels amos del Remei] a Barcelona quan es va casar. Anàvem a comprar juntes..., ho fèiem tot juntes. Hi vaig estar nou mesos, al Poblenou. Allà vaig estar-hi molt bé, teníem molt bona relació. Al principi de l'embaràs de la Mercè va ser quan vaig marxar, perquè ja em reclamaven al Remei. I a mi m'interessava tenir content a tothom. Els senyors disposaven del teu temps i dels teus serveis. Els amos de les cases se sentien responsables, qüestió també de paternalisme, responsables d'haver-se de cuidar de les noies que treballaven a casa seva. Per a mi no va ser cap

Pepita Burdoll amb la mestressa de la casa on treballava a Alfàntega (Osca). Ca. 1966

Pepa Argemí i el Quico, en l'Homenatge a la Vellesa. 17 d'agost de 1956. «A la casa hi havia un mosso molt popular, el Quico; les tres germanes van anar a acompanyar el Quico, un any cadascuna, la Pepa, la Mercè i la Roser» (Dolors Forcada)

sacrifici, va ser novetat, conèixer coses noves. Vaig estar molt bé amb el Josep i la Mercè. (Jovita Murias)

També hi ha casos que a alguna minyona l'obliguen a casar-se amb el xofer, un «apanyo» dels senyors, en la majoria dels casos. Però no et dic el cas que conec. (Pere Recasens, transmissor del testimoni de Carme Tiana)

Per altra banda, també coneixem alguns casos en què els senyors eren víctimes de furts o altres greuges causats per les minyones.

En general, he tingut molta sort amb les noies, no hi he tingut cap problema, tampoc vaig trobar a faltar mai res i em duraven molt temps. Només una vegada vaig tenir una noia durant vuit dies i vaig trobar a faltar tres mocadoretos molt fins, l'única que he arribat a acomiadar. (Nuria Mensa i Cristina lcart)

No m'havia trobat mai amb res greu; desaparèixer coses, sí. «Aquelles estovalletes que tenia tan mones, on deuen ser?», però també s'hi presta, els que tenim tantes coses i els que no tenen res i ho tenen a l'abast, és també una injustícia. Si veies a prendre sí que ho havies de dir, però si només ho sospitaves, era perillósíssim i havies de callar. Però només eren petites coses, si fossin de més valor... Fins aquí no m'hi he trobat mai, tot és disculpable. (Rosa Puigarnau)

Hi havia una gallega —les gallegues tenien fama de ser fàcils— que, quan el meu pare es va quedar sol amb ella a la casa de Terrassa, ell li va demanar: «On és la meva dona?», i ella va contestar: «Ha salido, estamos usted y yo solos, bien solos.» Li va caure tan malament que l'endemà la

van fer fora. El meu pare, perquè era sèrio, però el que passava... (Rosa Puigarnau)

Espais establerts a les cases, alimentació i presentació formal

Els espais de les cases estaven condicionats de manera diferent segons les persones que hi habitaven i els usos que s'hi donaven. Les minyones acostumaven a compartir les habitacions, en les quals era difícil tenir privacitat —si bé això no passava en tots els casos—. Les habitacions del servei domèstic se situaven en els pitjors llocs de les cases: al darrer pis o a les golfes —sota el sostre, molt calentes a l'estiu i molt fredes a l'hivern—, al costat de la cuina, al soterrani.. Tenien els mobles imprescindibles (un armari, un llit, una tauleta de nit...), eren fosques i sense vida, molt diferents de la resta de la casa.

A la cuina hi tenien una cuina econòmica i al costat hi havia el menjador de les minyones. El [Josep] Argemí va fer una redistribució de la casa: les habitacions de les minyones van passar de les golfes a posar-se al costat de la cuina, la cuina havia passat d'un primer pis a la planta baixa de la casa (al costat de les habitacions, amb aquesta nova distribució). La mare encara havia dormit a dalt de tot, sota teulada, quan venia de minyona. A baix de tot hi havia animals, l'Argemí va fer un entresol i és on es van fer aquestes habitacions i la cuina i un quarto de bany. Llavors també es van treure els animals de baix. (Dolors Forcada, transmissora del testimoni de Lluïsa Olivé)

Les dues o tres cases que conec de la colònia Vilardell, i m'atreviria a dir-te que totes les de la colònia, tenien habitacions de minyones, eren al segon o al tercer pis, sempre a dalt de tot, molt dignes. (Pere Recasens, transmissor del testimoni de Carme Tiana)

A la Granoia, al primer pis hi havia les habitacions de la família i al segon el servei i el lloc de planxar. (Rosa Puigarnau)

L'habitació que jo tenia amb els Miró era el quarto dels mals endreços, era on anava a parar tot. Només hi havia un somier i una tauleta i, a sobre una plataforma, la roba que no portaven; al final, unes prestatgeries amb un cistell de patates... i tot el que no cabia a la resta de la casa. M'hauria agradat tenir una habitació més endreçada, la roba meua ni recordo on la posava... (Elvira Dalmau)

Els altres espais de la casa que s'assignaven a les minyones podien ser els soterranis i les cuines; acostumaven a ser els més foscos i poc espaiosos, i els compartien sempre amb altra gent. La cuina era un lloc important de socialització per a elles, on es trobaven en els àpats i alguna estona que tenien, on podien cosir...

Em va buscar feina a cal Ramon Oller i la Montserrat Campmany. La

Tereseta, Gracieta i Juanita, tres minyones que treballaven al Prat, a la cuina. Ca. 1950

Sebastiana era la minyona de Ca l'Oller, parlava un català curiós. La meva feina era la de portar paquets. A la colònia Vilardell duia paquets i veia les minyones: era un món curiós, era un poble dins el poble. Per a mi era fantasia, no podia ser que la gent visqués en unes cases tan maques, i aquells autos! Després vaig entrar a Cal Plàcid, a tretze anys, també a repartir paquets, i entraves en aquestes cases, en què ja veies que el món estava dividit en moltes classes socials i tu formaves part del graó més baix. (Albert Parareda, transmissor del testimoni de Maria Franquesa)

En l'aspecte formal, moltes de les noies vestien uniforme. En aquest sentit, es diferenciaven força les minyones al servei de les cases d'estiuejants i les del poble (en aquests casos, ja feien amb bates o davantals). A les cases burgeses, que les noies anessin uniformades donava prestigi, i com més noies tenien, més prestigi. Era un luxe que se les poguessin endur a estiuejar. L'uniforme de les minyones feia que en tot moment es deixés clar que aquella noia era la minyona de la casa.³³ Ens en parlen gairebé tots els informants: Àngels Castany, parlant de les minyones de la Granoia, que anaven amb uniforme, igual que la Carme Tiana i la Conxita Escur a casa dels Martí-Vilardell. Les cambres del Remei hi anaven i el van anar canviant periòdicament depenent de l'època, van evolucionar. La Montse Grande ens parla del cas de la seva mare, Ana López, que a Can Coromines a Moià no en portava i en canvi destacava com les minyones dels estiuejants sí.

Aquí a Moià, la senyora era una més de la casa, no es marcava com

33 A. FARRÉ PARÍS, C. GARCIA GARCIA, *op. cit.*, p. 71.

a ciutat. Havia vingut de Granada a Madrid, allà sí que havia d'anar uniformada i tractar els senyors a molta distància. (Montse Pujol)

Ella duia uniforme, almenys a Barcelona, parlava de la còfia i que l'havia de dur bé, i no treure-se-la, perquè la renyaven fort. Tenia la seva pròpia habitació a Barcelona; a Moià l'havia de compartir. A Barcelona es queixava de com era de gran la casa. (Pera Tantiñà, transmissor del testimoni d'Agnès Almela)

L'alimentació podia variar segons les cases dels senyors, sobretot en èpoques difícils i de poca bonança econòmica. Però la perícia de les minyones superaven alguns dels esculls.

Amagaven el sucre, la senyora Mercè amb el joc de claus ho tenia tancat. A les minyones no els deixaven menjar ni sucre, ni cafè, ni galetes. La meva mare, com que la senyora els manava que omplissin la sucrera, feia veure que la tancava i la deixava oberta per poder agafar sucre per a elles. Elles feien cafè, perquè el que en comprava ja en comprava de més perquè elles en poguessin prendre. «Que puja la senyora!», i abocaven el cafè a l'aigüera. La que anava a comprar era la Gracieta, que era la cuinera. (Dolors Forcada, transmissora del testimoni de Lluïsa Olivé)

De gana en van passar: era la postguerra i hi havia el racionament. Eren primer els senyors i després elles. Sort que la Carme [Tiana] n'agafava una mica més del que els tocava. Es guardaven algun paquet de galetes i llavors podien fer algun berenar. Hi havia l'obsessió del pa blanc i el pa negre, perquè, és clar, elles menjaven el pa del racionament, que era el negre. Feien el raconet per tenir algun gust. (Lluïsa i Dolors Tantiñà, transmissores del testimoni de Conxita Eскур)

Primer em van portar a un poble d'Aragó, Alfántega [Osca], dels tretze anys als vint anys. Que en principi volien una filla, però en realitat volien una minyona sense pagar (l'acord el van fer les monges, que es quedaven els diners per a elles, no per a mi). Tenien un rebost ple de menjar, però no

Habitació del servei domèstic a Can Viñas.
Fot. R. Portet, 2020

es podia tocar, només per uns nebots bascos. Feien poc menjar, jo passava gana. Anàvem a un bar a mirar la televisió. Tenien un gos i li donaven galetes al bar i a mi no em deixaven prendre res. No anava mal vestida, perquè una veïna me'n donava, i em feien dos vestits a l'any. Quan venia la meua família sí que els tractaven bé i els donaven menjar, almenys volien quedar bé. Em feia ràbia, perquè veia tant menjar i a mi em feien passar gana. Alguna vegada agafava xocolata d'amagat i en menjava. (Pepita Burdoll)

Aquesta manca de vida privada també té una altra cara: la de viure vinculades als aspectes més íntims de la quotidianitat dels senyors i ser testimonis de la vida d'aquests. Molts cops van conèixer millor que ningú les desavinences, els problemes de la llar i a vegades eren dipositàries de les confidències de les senyores o de les filles de les cases.

Tenia una discreció total amb les coses de la família, ja formava part de la feina i ho portava la confiança. (Pere Recasens, transmissor del testimoni de Carme Tiana)

Manca d'assistència social

Molt sovint les noies de servei treballen a la mateixa casa fins que es casen, quan normalment deixen de ser minyones. És el que ens expliquen la major part de les persones amb qui hem parlat. També hi ha casos en què les minyones viuen a la mateixa casa fins que es jubilen, i es queden a la mateixa casa com a membres de la mateixa família dels senyors. En cas de malalties, accidents de treball o en el moment d'envellir, només podien recórrer a la beneficència. Novament la legislació vigent en les èpoques treballades feia que fos així.

Quan jo era petita, teníem dues minyones molt grans: una era la Montserrat «Vella»; el meu avi va néixer a Vic, i quan va anar a estudiar Dret a Barcelona, aquesta minyona la va acompanyar per assistir-lo, i la van anar mantenint, mantenint fins que va morir al pis de la Via Laietana. Una altra, que era d'una casa de Rupjà, la Gracieta, la va cuidar fins al final, es va morir a casa, la meua mare la va cuidar amb les seves pròpies mans. Totes dues eren solteres i van quedar-se a casa fins al final. (Pepa Argemí)

Quan van morir els amos van deixar la casa en usdefruit a la mare, la relació amb els amos va ser sempre molt bona. El pare ja era mort i no estava per netejar la casa ni treballar, però li van deixar la casa en usdefruit. A més, la mare va tenir una paga fins que va morir, petitona però la va tenir, dels senyors. (Pere Recasens, transmissor del testimoni de Carme Tiana)

Sempre amb molt de respecte, això a casa ho cuidàvem molt, sempre el respecte davant de tot. Els vaig fer una assegurança d'accidents. Les he tingudes sempre assegurades i pagava una espècie de «cupos» que els

Carme Tiana amb Pere Recasens pare i Pere Recasens fill, a la Colònia Vilardell. Ca. 1960

donaven al banc. La Carmela, que es va morir de càncer poc després de la mort de Franco, la vaig acompanyar per tot, ella tenia una assegurança i la vaig ajudar a gestionar-ho. (Nuria Mensa i Cristina lcart)

No tuve nunca seguridad social, ni ninguna de las que conozco. Nunca lo pedimos, no sé por qué... Nadie estaba asegurada, ni mis amigas ni nadie. Sí que tenía el mes de vacaciones, después de agosto, porque ellos querían tenerme aquí en agosto para ayudarles. Pero no me importaba, porque yo iba a ver a mis padres y en Andalucía hace mucho calor... (Bienvenida Ramírez)

Amb l'experiència com a minyona, mirar cap al futur

70

326

Algunes de les informants ens han constatat el fet que era una vergonya fer de minyona, però volem ressaltar els testimonis que ho han valorat de manera positiva o com a font d'aprenentatge per a encarar les seves vides i decidir per elles mateixes.

La seva germana gran, Maria, la segona a través del tio de Sort, joveneta va anar a casa d'un metge a fer de minyona. La meva mare això ho tenia sempre com una sort: «Ha pogut anar a Barcelona...», «No, tu ets massa petita...». Fins que al final li van deixar anar un any, any i mig. «Però després has de tornar al poble», perquè la gran es casava o era que llavors es va morir el pare i la necessitaven. Era quan va marxar, que no s'hi podia estar gaire. No va anar a la mateixa casa que la germana. Aquesta germana, a l'anar a comprar o per coneixences va saber que en una casa necessitaven una noieta per a cuidar dos nanos i fer les feines de la casa, va ser quan

Maria Franquesa amb Albert Parareda. Ca. 1949

la meva mare va baixar a Barcelona. L'any exacte no el sé. Ella, contenta de les experiències, i com un valor d'aprenentatge. (Lluïsa i Dolors Tantiñà, transmissores del testimoni de Conxita Escur)

A dotze anys hi va haver un estiujant, americano de Puerto Rico, que es va casar amb una noia de Moià i se'n va emportar la meva mare. Cuidava la mare del marit, la netejava... S'estaven a Barcelona, i el diumenge a la tarda el tenia lliure i anava a veure gent que coneixia de Moià. Quan es va morir la senyora a qui cuidava, se la volien emportar a Cuba, que era on anirien a viure, però la meva mare no ho va voler.

El meu avi va anar a l'enterrament i no va voler que la filla se n'anés. A la meva mare, al ser minyona se li va obrir el món, a partir de tornar a Moià ja va anar a treballar a la fàbrica. (Albert Parareda, transmissor del testimoni de Maria Franquesa)

El dilluns no anava a cosir, però els altres dies sí, ja era un tracte que havíem fet, de dimarts a divendres de cinc a set. El dissabte tampoc, perquè ja hi havia més feina, perquè venia el senyor. Vaig demanar quines modistes hi havia, i en vam trobar una, una noia de Cal Berenguer; quan es va casar aquesta noia, vaig anar amb la Francisca de Massamsó, ja la coneixia perquè hi anava a buscar la llet. Jo vaig continuar anant a cosir, jo en volia aprendre bé, i llavors vaig anar a Vic per aprendre a cosir bé i fer el patronatge; darrere d'això jo vaig deixar d'estar-me amb els Miró. Vam festejar durant cinc anys amb el Valentí [Vilardell]. Ja teníem un pis arreglat al capdavall del carrer de Santa Magdalena i em vaig posar a fer de modista: ja tenia els títols del patronatge de totes les peces que volia fer (hi havia modisteria, sastreria, cotilleria...). (Elvira Dalmau)

A la germana de la iaia, la Josepa Bern, la que es va quedar soltera tota la vida amb els senyors Soler, la tieta de la meva mare, li havien buscat marit al poble, però no va voler casar-s'hi, ni marxar de Barcelona, va dir que no tornava al poble. Més endavant va saber que havia tingut sort de no casar-s'hi. De vegades no aprofundeixes, no saps si es va sentir sola...

la sensació que va deixar és que va estar bé. Ella ho havia tingut fàcil, perquè tenia connexió familiar. Era un canvi de vida per necessitat anar a Barcelona. Poder-se'n anar de la Guàrdia de Tremp era una alliberació, perquè allà hi havia misèria, amb poques perspectives de sortides; per tant, anar a servir era obrir la perspectiva de futur. (Anna M. Molera, transmissora del testimoni d'Antònia Urgellés)

Quan estava de servei a casa dels Orriols no sé si enviava diners a casa seva. Segur que cobrava molt poc. Ella expressava més la idea que encara gràcies que li donaven menjar, més que reivindicar. Però la sensació

és que ella ho considerava acceptable. No ho vivia fins al punt de vergonya d'haver estat minyona, tampoc ho posava en un pi, no de no voler-ne parlar, sinó mirant el cantó que estava molt contenta de poder menjar tres cops al dia —cosa que no podia fer a Alcalalí— i tenir uns llençols al llit per a dormir... L'altre tema seria el laboral o social per la seva condició, però per a ella va ser un progrés. (Pera Tantiñà, transmissor del testimoni d'Agnès Almela)

Hi havia classisme, però ella vivia amb un gran respecte dels altres, de ser la minyona de Cal Coromines. Amb respecte, i se'n sentia orgullosa. Tampoc se'n va amagar mai ni va sentir mai que fos una baixesa ser minyona. Quan es va casar, a la casa no volien que marxés, va ser un drama, l'apreciaven molt. (Montse Grande, transmissora del testimoni d'Ana López)

Josepa Bern. 1918

Agraïments

Donem les gràcies a totes les persones que han col·laborat donant el seu testimoni per a conèixer les històries de les minyones a Moià, per obrir-nos les portes de casa seva i explicar-nos els records de les seves experiències com a minyones o del que recorden de les seves familiars que van ser-ne, i el de les persones que tenien minyones que treballaven al servei de casa seva.

- Assumpta Antúnez: transmissió dels records sobre Rosario Quintero, que va treballar com a minyona a Cal Maties, a Moià (1954-1960).³⁴
- Pepa Argemí: família Argemí d'Abadal, que tenia minyones al Prat, Moià, a Barcelona i a Ruplà (Girona).
- Pepita Burdoll: va fer de minyona a Alfàntega (Osca), i amb la família Isern, a l'Estany (1964-1975).
- Àngels Castany: transmissió del testimoni de Maria Padrisa, la seva sogra, que va fer de minyona a Cal Sallas i de masovera a la Granoia, a Moià (1940-1950).
- Elvira Dalmau: va fer de minyona a la casa de pagès de Puigseslloses, a Folguerols (Osona), i a casa de la família Miró, a Moià (1943-1950).
- Dominga Fernández: va fer de minyona a Cal Quirze, a Moià (1949-1954).
- Dolors Forcada: transmissió del testimoni de Lluïsa Olivé, la seva mare, que va fer de minyona a Ruplà (Girona), majordoma de la família Abadal-Fonsdeviela, i amb la família Abadal-Fonsdeviela a Barcelona i al Prat, a Moià (1925-1931).
- Antonio Grande: transmissió del testimoni de María Grande, la seva germana, que va fer de minyona a Terrassa i a la Granoia, Moià, amb la família Puigarnau (ca. 1948-1956).
- Montse Grande: transmissió del testimoni d'Ana López, la seva mare, que va fer de minyona a Can Coromines, a Moià (1962-1966).
- Sebastiana Guerrero (†), amb el suport de Montse Pujol, la seva filla, i de Gregori Pujol, el seu marit: va fer de minyona a Ca l'Oller, a Moià (ca. 1960-1968).
- Angelita Millán: va fer de minyona a Cal Vives, a Moià (ca. 1951-1957).
- Nuria Mensa i la seva filla Cristina Icart: família Icart-Mensa, que tenia minyones a Barcelona i a la Pineda, a Moià.
- Anna M. Molera: transmissió del testimoni d'Antònia Urgellés, la seva mare, que va fer de minyona amb la família Vilar a Barcelona i a Moià (ca. 1942-1948).

34. Les dates que es donen són els anys durant els quals la persona a què es fa referència va estar treballant en el servei domèstic. En alguns casos, quan també podien haver treballat en altres cases fora de Moià, no es donen les dades que no es coneixen i que no formen part del contingut del treball. En el cas en què, entremig d'algunes cases on servien, no es van dedicar al servei domèstic, no s'especifica. En els casos que no es recorden les dates exactes, aleshores s'especifica una aproximació.

- Jovita Murias: va fer de mainadera amb la família Soler, i d'ajudant de cuina al Remei i de minyona amb Mercè Cirera, del Remei, a Moià i a Barcelona (1950-1955).
- M. Antònia Oller: família Oller-Campmany, que tenia minyones a Moià.
- Joan Ordeix: transmissió del testimoni d'Angelina Manresa, la seva mare, que va fer de minyona amb la família Mir a Barcelona i a Moià (ca. 1950-1957).
- Albert Parareda: transmissió del testimoni de Maria Franquesa, la seva mare, que va fer de minyona a Barcelona i a Moià (ca. 1926-1934).
- Rosa Puigarnau: famílies Puigarnau-Ubach i Puigarnau-Payàs, que tenien tenia minyones a Terrassa, a Manresa i a Moià.
- Bienvenida Ramírez: va fer de minyona amb la família Oller-Vilardell, a Barcelona i a Moià (ca. 1966-1972).
- Pere Recasens: transmissió del testimoni de Carme Tiana, la seva mare, que va fer de minyona i cuinera amb la família Martí-Vilardell, a Barcelona i a Moià (ca. 1944-1990).
- Lluïsa i Dolors Tantiñà: transmissió del testimoni de Conxita Ecur, la seva mare, que va fer de minyona amb la família Martí-Vilardell, a Barcelona i a Moià (1946-1948).
- Pera Tantiñà: transmissió del testimoni d'Agnès Almela, la seva mare, que va fer de minyona amb la família Orríols, a Barcelona i a Moià (ca. 1940-1947).
- Maria Urpina (†): va fer de cambrera al Remei, a Moià (1952-ca. 1992).
- Agustí Vives: família Vives, que tenia minyones a Moià.

Regraciem les persones que no han volgut que constés el seu nom per deixar-nos usar els talls de les entrevistes amb el seu testimoni, en els quals els seus noms queden anònims.

Agraïm la col·laboració de les persones que ens han facilitat contactes, fotografies o han completat detalls sobre les entrevistes: Candelaria Adrados, Marcel·lí Antúnez, Marta Castellet, Mariona Ferran, Eusebi Graners, Xavier Juncosa, Carmina Llobet, Clara Payàs, Elvira Permanyer, Gregori Pujol, Montse Pujol, Ricard Ruiz, Cristina Samsó, Anna Sentias, Josep Solà.

Finalment, agraïm l'atenció de tots els qui han preferit no col·laborar explicant les seves experiències en el seu pas pel servei domèstic a Moià.

Les fotografies utilitzades, quan no se'n cita l'autoria, són les que ens han cedit les persones entrevistades.

BIBLIOGRAFIA

- BORDERIAS MONDÉJAR, C. (1991). «Las mujeres, autoras de sus trayectorias personales y familiares: a través del servicio domestico». *Historia y fuente oral*, núm. 6, pp. 105-121.
- ___; CARRASCO, C.; ALEMANY, C. (1994). *Las mujeres y el trabajo: rupturas conceptuales*. Barcelona: Economía Crítica: Fuhem.
- BORRELL CAIROL, M. (2016). *El servei domèstic a la ciutat de Barcelona, 1900-1950*. Tesi. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- COMAS D'ARGEMIR, D. (1995). *Trabajo, género, cultura: la construcción de desigualdades entre hombres y mujeres*. Barcelona: Icaria: Inritut Català d'Antropologia.
- ___; BODOQUÉ, I.; FERRERES, S.; ROCA, J. (1990). *Vides de dona: treball, família i sociabilitat entre les dones de classes populars (1900-1960)*. Barcelona: Fundació Serveis de Cultura Popular.
- ESPUNY, M. J.; GARCÍA, G.; BONET, M. (coords.) (2014). *Relaciones laborales y empleades del hogar: reflexiones jurídicas*. Madrid: Dykinson.
- FARRÉ PARÍS, À.; GARCIA GARCIA, C. (2001). «A tot estar»: *el servei domèstic a Terrassa, 1940-1960*. Terrassa: Ajuntament de Terrassa.
- NASH, M. (ed.) (1988). *Més enllà del silenci: les dones a la història de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Presidència, Comissió Interdepartamental de Promoció de la Dona.
- POBLET ESTIVILL, L. (2014). *Anar a servir: les minyones del Priorat a Reus: un exemple de l'emigració rural femenina*. Falset: Consell Comarcal del Priorat.
- SOLANILLA DEMESTRE, L. (2009). *En primera persona: memòria oral, patrimoni immaterial i internet*. Tesi. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya.
- UNESCO (2003). *Conservació per la salvaguarda del patrimoni cultural immaterial*. París: Unesco.
- VARELA, J.; PARRA, P.; VALCUBERO, A. (2016). *Memorias para hacer camino*. Madrid: Ediciones Morata.